

Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068
Cilt/Volume XXVIII Temmuz/July 2024 Sayı/No. 3

ULUSLARARASI HUKUKTA ETNİK TEMİZLİK KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE 1989'DA BULGARİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE ZORUNLU GÖÇ

FORCED MIGRATION FROM BULGARIA TO TÜRKİYE IN 1989 WITHIN
THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF ETHNIC CLEANSING IN
INTERNATIONAL LAW

Gülsüm KAYA*

ÖZET

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılması sürecinde, etnik temizlik sıklıkla duyulan bir kavram haline gelmiştir. Bu dağılma, Eski Yugoslavya'nın federe devletleri arasında gerilime ve yeni devletlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yeni devletlerin ortaya çıkışı bağlamında etnik temizlik, belli bir devlet ülkesi üzerinde etnik homojenliği sağlamaya yönelik bir uygulama olarak kullanılmıştır. Buna uygun olarak etnik temizlik genel hatlarıyla amacı çerçevesinde tanımlanmış ve bu amaca yönelik filler uygulamada şekillenmiştir. Uluslararası mahkemeler etnik temizliğin uluslararası hukuktaki yerini tayin etmeye, onu tanımlamaya çalışmışlar ve bunu uluslararası hukukun, özellikle soykırım gibi, mevcut kavramlarıyla kıyaslamak suretiyle yapmışlardır. Uluslararası mahkemelerin, uluslararası hukuk doktrininin ve uluslararası örgütlerin girişimleri olsa da etnik temizliğin henüz üzerinde uzlaşmış bir tanımı bulunmamaktadır. Bu çalışmada ilk olarak genel hatlarıyla etnik temizliğin niteliği değerlendirilmeye çalışılacaktır. Uluslararası hukuka aykırı hangi eylemlerin etnik temizlik kapsamında olabileceği değerlendirilecektir. Böylece hangi tür uluslararası hukuk kurallarının ihlalinin etnik temizlikle hedeflenen etnik olarak homojen ülke tesis etme sonucunu ortaya çıkarabileceği aydınlatılmaya

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı/BURSA, E-Posta: kaya.gulsum@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3901-0540, DOI: 10.34246/ahbvuhfd.1406067.

- Atıf Şekli/ *Cite As*: Kaya G, "Uluslararası Hukukta Etnik Temizlik Kavramı Çerçevesinde 1989'da Bulgaristan'dan Türkiye'ye Zorunlu Göç", *AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(3), 2024, s.263-314.
- İntihal / *Plagiarism*: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / *This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.*

çalışılacaktır. Bulgaristan hükümetleri Türk ve Müslüman nüfusa karşı, zaman zaman Türkiye'ye göçle nihayete eren, ayrımcı politikalar yürütmüşlerdir. Çalışmanın ikinci kısmında etnik temizlik Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989'da gerçekleşen zorunlu göç çerçevesinde tartışılacak, Bulgaristan hükümetinin bu eylemlerinin uluslararası hukuktaki etnik temizlik kapsamında yer alıp almadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Etnik temizlik, soykırım, insanlığa karşı suç, insancıl ve insan hakları hukuku ihlalleri, 1989 zorunlu göçü.*

ABSTRACT

In the breakup of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, ethnic cleansing had become an often-heard notion. The breakup had caused tensions between federates of the Former Yugoslavia and created new states. In the context of the emergence of these new born states ethnic cleansing used as a practice to ensure ethnic homogeneity within a certain state territory. Accordingly, ethnic cleansing had mainly described by its purpose and the acts directed to this purpose had constructed in the practice. International tribunals endeavored to posit and describe ethnic cleansing in international law and compare the notion with the established international law concepts like genocide especially. Despite the attempts of tribunals, academics or international organizations, it must be mentioned, ethnic cleansing does not have a widely accepted definition yet. In this paper our first intention is to analyze the characteristics of ethnic cleansing in international law. By evaluating which actions contrary to international law may lie within the scope of ethnic cleansing, it will be tried to elucidate which types of violations of international law norms can lead to this result. Discriminatory policies carried out by the Bulgarian governments against the Turkish and Muslim population ultimately brought migration to Türkiye from time to time. In the second part of this paper, ethnic cleansing will be discussed within the frame of the 1989 forced migration from Bulgaria to Türkiye. The study will attempt to find out whether these acts of the Bulgarian government covered by the description of the ethnic cleansing in international law.

Keywords: *Ethnic cleansing, genocide, crime against humanity, violations of humanitarian and human rights law, 1989 forced migration.*

EXTENDED ABSTRACT

Despite ethnic cleansing has been committed for ages, it started to be used as a term in 1980s however sources of international law do not include the definition of it yet. This may be caused by several reasons because it is related to the elements of states, it is mainly a programme applied for political aims and it is usually used in relation with the concept of genocide. Even though the concept occasionally used in academic studies and judgments, some approaches does not accept ethnic cleansing as merely a legal concept.

Owing to the fact that ethnic cleansing is usually regarded with the concept of

genocide, the relation between these two needs to be illuminated. Firstly, definition of genocide has reached a consensus, which is considerably similar in different international law texts. Genocide definitions after the Genocide Convention drafted in accordance with or inspired from it. On the other hand, genocide has been acknowledged as an international crime since 1948. In consideration of ethnic cleansing some descriptive analogies could be done and the concept, in its narrow sense, has been accepted tantamount to forced displacement. In the UN documents ethnic cleansing and genocide sometimes had used together and ethnic cleansing has referred as “abhorrent policy of ethnic cleansing, which is a form of genocide”. In academic studies and international judgments there are divergent arguments about their connection. According to Schabas, genocide intends physical destruction of the targeted group but ethnic cleansing aims displacing the targeted group and because of this difference in their ultimate intentions coexistence of these two concepts is incoherent. However, ICTY in Brđanin Case had confirmed that these two concepts can coexist. As forced displacement can be classified one of the acts of genocide, genocide and ethnic cleansing could have a connection if ethnic cleansing has been accepted tantamount to forced displacement.

Ethnic cleansing intends to homogenize a territory by displacing “undesirable population” on the other hand genocide targets a religious, national, racial or ethnical group’s physical destruction. Ultimately ethnic cleansing and genocide have separate aims, but they may use similar means. But if the material elements stated in the Rome Statute or Genocide Convention has committed with the intent to destroy a religious, racial, national or ethnical group in whole or in part, constitutes the international crime of genocide. Besides, ethnic cleansing can include violations of both international humanitarian law and international human rights law. Violations of these two do not comprised of violation of international criminal law by definition. As a matter of fact, it can be said that ethnic cleansing includes international law violations both criminal, humanitarian and human rights law. Consequently, ethnic cleansing can be understood as a comprehensive concept which aims homogenizing a specific territory both with crimes and other illegal methods which can expose various levels of violence.

In the final part of this paper national revival process applied by Bulgarian authorities reviewed in terms of ethnic cleansing. National revival process had mainly deprived the Turkish Muslim society in Bulgaria from their religious rights, prevented mother tongue-based education and usage of Turkish mother tongue in public. Persons who refuse to comply with these discriminative government policies had arrested and imprisoned. During the 1980s, also the national revival process, Bulgarian government was under international obligations deriving from international human rights treaties which are International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and International Covenant on Civil and Political Rights. According to these texts Bulgaria has the obligation to secure both individual rights (such as freedom of

thought, conscience and religion, personal liberty and security) and collective (ICCPR article 27) rights. As a government policy national revival process had systematically violated the rights of Turkish Muslims in Bulgaria in consequence members of Turkish Muslim population had fled to Türkiye. In 2012 Bulgarian Parliament accepted the government policies which had applied to Turkish Muslim population in the national revival process as ethnic cleansing. If the migration as a consequence of the national revival process taken into consideration, it can be accepted as ethnic cleansing in the concept's broad meaning.

GİRİŞ

Tarihte birçok etnik temizlik uygulamasının bulunduğu belirtilebilirse de terim olarak temizliğin bir ülkenin belli bir nüfustan arındırılması için kullanımı Nazi Almanyasına kadar götürülebilmektedir¹. Uluslararası alanda, 1990'larda Bosna Hersek ve Hırvatistan'da yaşananlar için başlarda gazeteciler ile yine bu bölgede yaşanan belirgin bazı olaylar yönünden politikacılar tarafından, sonrasında ise Birleşmiş Milletler (BM) organları tarafından kullanılmıştır². Eski Yugoslavya'nın dağılması döneminde yaşananların etkisiyle kavramın hukuk alanına dahil olmaya başladığı görülür.

Şemsiye bir terim olarak etnik temizlik grup üyelerinin sayılarının azaltılması amacıyla yaşadıkları yerlerden çıkarılmalarını amaçlayan ve çeşitli hukuk ihlallerine neden olan halleri içerir³. Etnik temizlik, bir devletin ülkesinin bir kısmının veya tamamının zorla ya da yıldırma yoluyla etnik bakımdan homojen kılınmasına yöneldiğinden⁴ daha çok coğrafi bir niteliğinin bulunduğu savunulmaktadır⁵. Bir ülkede yaşayan insan topluluğunun dolayısıyla da modern devletin kurucu bir unsurunun yeniden inşasını amaçlayan bu girişim araç olarak uluslararası hukukun önemli normlarının ihlallerini kullanır. Etnik temizlik amacıyla işlenmediklerinde de uluslararası

¹ John Quigley, "State Responsibility for Ethnic Cleansing", *U.C. Davis Law Review*, 32(2), 1999, s. 343-344.

² Drazen Petrovic, "Ethnic Cleansing-An Attempt at Methodology", *EJIL*, 5(3), 1994, s. 342; Quigley, s. 344-345.

³ Quigley, s. 344.

⁴ Benjamin Lieberman, *Korkunç Kader; Modern Avrupa'nın Oluşumunda Etnik Temizlik*, Damla Tanla Kurt (Çev.), Heretik Basım Yayın, 2016, s. 17.

⁵ Benjamin Lieberman, "Ethnic Cleansing' versus Genocide?", Donald Bloxham ve A. Dirk Moses (Ed.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, Oxford University Press, 2010, s. 44.

suç veya uluslararası insancıl hukuk ile insan hakları hukuku ihlalleri teşkil eden eylemler, bu amaçla işlendiklerinde etnik temizlik adıyla anılan politikayı ifade etmektedirler.

E. Lauterpacht, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) önündeki Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ davasında etnik temizlik olarak nitelendirilenin Müslüman nüfusun Bosna Hersek'in bazı kısımlarındaki kontrol yahut varlığını ortadan kaldırmak için başvurulmuş kastî bir kampanya olduğunu ifade etmektedir. Hedef alınan etnik yahut dinî bir grup olarak Bosnalı Müslümanların Sırp güçlerince kontrol edilmek istenen bu bölgede sayı ve zaman bakımından daha fazla yer almalarının önüne geçme kastıyla tamamen değilse de kısmen yok edildiği belirtilmiştir⁶. Bu durumda etnik temizlik planı mağdur grubun failer tarafından söz konusu bölgedeki varlığını ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bir bölgedeki etnik grubun varlığına yönelmesi nedeniyle soykırım suçu ile etnik temizlik arasındaki ilişki oldukça önemlidir. UAD Bosna Hersek v. Sırbistan-Karadağ kararında, etnik temizliğin uluslararası hukukta açıkça ve soykırım kavramından bağımsız olarak yer almadığını ve Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi⁷ bağlamında kavrama hukukî bir önem atfedilmediğini belirtir⁸. Ancak kararın devamında hukuk alanında ayrı ve açık bir kimliği bulunmayan etnik temizliğin Soykırım Sözleşmesinde yasaklanan fiillerle gerçekleştirilebileceği ve bu fiilleri işlemeye sebep olan özel kastın göstergesi olarak önemli olabileceği belirtilmiştir⁹.

Etnik temizlik, zorla yerinden etme fiilini karşıladığı ölçüde, soykırım dışındaki uluslararası suçların da maddî unsurunu oluşturabilir. Ancak çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere kavramın uluslararası hukukun farklı kategorilerinde değerlendirilen ihlalleri içerebileceği de tespit edilmektedir. Zira etnik temizliğin mutlaka uluslararası suçlar kapsamındaki

⁶ UAD, *Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmenin Uygulanması*, Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ, 13 Eylül 1993 Ara Karar-Yargıç E. Lauterpacht Ayrı Görüşü, p. 69.

⁷ Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, 9 Aralık 1948, 78 BM Sözleşmeler Serisi 277. Çalışmanın devamında "Soykırım Sözleşmesi" olarak anılacaktır.

⁸ UAD, *Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmenin Uygulanması*, Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ, 26 Şubat 2007, p. 190. Bu kararın etnik temizlik ve soykırım arasındaki ilişkiye dair bulguları UAD'nin *Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmenin Uygulanması*, Hırvatistan v. Sırbistan (3 Şubat 2015) kararında da teyit edilmiş ve söz konusu 190. paragrafta paralel açıklamalara özellikle 480 ve 510 nolu paragraflarda yer verilmiştir.

⁹ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190.

zorla yerinden etmeyi ifade etmesi, böyle tanımlanması söz konusu olmayabilir. Bilhassa etnik grubun hedef alınan dil, din, kültür gibi ayırt edici özelliklerini ortaya koymasının engellenmesi veya bu özelliklerini pratiğe dökmekten yıldırma suretiyle vazgeçirilmek istenmesi ve hatta bu grubun “istenen” dil, din, kültür gibi özellikler edinmeye zorlanması da eğer bu zor ve yıldırmağa bağılı olarak yerlerinden edilirlerse etnik temizlik sonucunu doğuracaktır. Bu nedenle etnik temizliğin uluslararası suçların maddi unsuru olarak zorla yerinden etmenin yanında uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerini içerebilen geniş bir anlamının bulunduğu düşünölmektedir¹⁰. Kavramın uluslararası ceza hukuku dışında kalan bu yönü çalışmanın sonunda Bulgaristan'da özellikle 1984-1985 yıllarında yoğunlaşan hükümet politikaları örneğinde ele alınacaktır.

Bulgaristan ulusal makamlarının Türk Müslöman topluluğun aslında Türkleştirilmiş Bulgarlar olduğu iddiasına dayanan ve 1980'li yıllarda tırmanarak 1984-1985'te tepe noktasına ulaşan yürütöcülerinin ulusal soya dönüş olarak adlandırdığı süreçte (yeniden doğuş süreci/*national revival process*) gerçekleştirilen¹¹ ihlallerin boyutları ve göç politikasına dayalı bir çözüme başvurulması nedeniyle uluslararası hukuk yönünden önemlidir. 1989 zorunlu göçü ile göçe neden olan süreçteki yaygın insan hakları ihlalleri ve Türk Müslöman kimliğinin reddi, birçok akademik çalışmada azınlıklar, kültürel haklar, göç gibi çok katmanlı sosyal bilimler konularıyla yakından ilgisi nedeniyle yer almıştır¹².

İlk kısmında etnik temizliğin hukuken değeriendirileceğı bu çalışmada,

¹⁰ Semin Töner Şen, *Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı*, On İki Levha Yayıncılık, 2010, s. 227.

¹¹ Türkkiye Ataöv, “The Turks of Bulgaria”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44(1), 1989, s. 137-138; Vildane Özkan Ahmadian Dishkedouki(Dinç), “1980'lerde Bulgaristan Devleti'nin Nüfus Politikaları Kapsamında Sınırdışı Etmeler ‘Göç’ mü?’, Seher Boykoy (Ed.), *25. Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü*, Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2015, s. 40-41.

¹² BM Mülteciler Yüksek Komiserliği zorunlu göçün hukukî bir kavram olmadığını, sosyal bilimciler tarafından genel ve ucu açık bir biçimde türlü yerinden etme veya gönölsüz ayrılmayı ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir.<https://www.unhcr.org/cy/wpcontent/uploads/sites/41/2018/02/UNHCR_Refugee_or_Migrant_EN.pdf> Erişim Tarihi 7 Kasım 2023.; Biz çalışmada bu kavramı Türkiye'de bu konuyu çalışanlarca tercih edilen bir ifade olduğundan, hukukî bir terim olduğü iddiasında bulunmadan kullanmaktayız. Örnek mahiyetinde bkz Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu (Ed.), *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, YTÜ Balkar, 2012; Ayşe Kayapınar, Levent Kayapınar, Hakan Öztürk ve Ökkeş Narinç (Ed.), *1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı*, Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020.

öncelikle kavramın ulus devlet inşası bağlamında kullanılmasına kısaca değinilecektir. Devamında kavramın içeriğindeki uluslararası hukuk ihlallerinin neler olduğu ve sıklıkla beraber kullanıldığı soykırım ile bağlantısı değerlendirilecek, uluslararası yargı organlarının bu kavramları ele alışları üzerinde durulacaktır. Etnik temizlik doktrinde uluslararası ceza hukuku kapsamındaki ihlalleri içeren dar ve hem uluslararası insancıl hukuk hem de uluslararası insan hakları hukuku ihlallerini içeren geniş anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu ayrımları göz önünde bulundurarak çalışmanın ikinci kısmında 1984-1985 yıllarında sertleşen Bulgaristan hükümetinin ayrımcı politikalarına etnik temizliğin uluslararası hukuktaki geniş anlamıyla bakılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede 1989'da Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçün etnik temizlik kapsamında olup olmadığı değerlendirilecektir.

I. ULUSLARARASI HUKUKTA ETNİK TEMİZLİĞİN KAVRAMSALLAŞMASI

A. Genel Olarak

Eski Yugoslavya'nın dağılması döneminde “etnik olarak temizlenmiş” ifadesi ülkedeki çatışmalarla etnik olarak homojen bölgeler oluşturmaya yönelik kampanyalarda basın tarafından kullanılmıştır¹³. Ancak kavramın zaman içerisinde farklı bağlamlarda kullanıldığı, bunun da kavramın tanımlanmasını güçleştirdiği ifade edilir¹⁴. Üzerinde uzlaşılmış bir tanımından söz edilemeyen etnik temizliğin genel olarak belirli bir etnik grubu, bir toprak parçasından şiddet ve yıldırıma dayalı yöntemlerle çıkarmayı ifade ettiği kabul edilir¹⁵. Kavramın nispeten yeniliğine kıyasla içeriğindeki uygulama tarihsel bir arka plana sahiptir.

Lieberman, etnik temizliğin uluslararası hukuktaki görünümünden bağımsız¹⁶, tarihsel anlamda üç dalga halinde gerçekleşen bir örüntüye sahip

¹³ Kai Ambos, *Treatise on International Criminal Law, C. II The Crimes and Sentencing*, Oxford University Press, 2014, s. 15; Petrovic, s. 343; Andrew Bell-Fialkoff, “A Brief History of Ethnic Cleansing”, *Foreign Affairs*, 72(3), 1993, s. 110.

¹⁴ Petrovic, s. 343.

¹⁵ Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 17. Etnik temizliğin farklı kullanımlarına ilişkin olarak bakınız: Töner Şen, s. 257 vd.

¹⁶ Bunun ilk örnekleri arasında Asurluların toplu yerinden etmeyi iç karışıklık ve isyanlarla başa çıkabilmek için kullanmaları gösterilmektedir. Erin K. Jenne, “The Causes and Consequences of Ethnic Cleansing”, Karl Cordell ve Stefan Wolff (Ed.), *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, 2. Bası, Routledge, 2011, s. 112.

olduğunu belirtir¹⁷. Bunlar çok uluslu rejimlerin yıkılması ile bağdaştırılırlar; ilki Rus ve Osmanlı İmparatorluklarında 1. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasındaki gelişmeler ile, ikincisi 2. Dünya Savaşı çerçevesinde Almanya ile somutlaşan milliyetçilik anlayışı ile ve sonuncusu da komünist rejimlerin yıkılışı ile bağdaştırılan dalgalardır¹⁸. Karşılaştırılan dalgalarda bağlı bulunulan ve sonrasında bünyesinden kopulan devletlerin (*parent state*) yapılarının farklı olduğu aşikârdır. Buna rağmen yazar Balkanlarda 1990'larda ortaya çıkan şiddetin militer veya paramiliter yollarla gerçekleştirilmesi, etnik ve kültürel unsurlara yönelmesi bakımlarından 20. yüzyılın başındakinden farklı bir görünümünün olmadığını savunmaktadır¹⁹. Özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar'da ortaya çıkan etnik temizlik, imparatorlukların zayıflamasına yahut yıkılmasına neden olan milliyetçiliğin yükselişi ve modern devletin doğuşu sürecine benzetilmektedir²⁰.

İmparatorlukların zayıflamasına yahut da yıkılmasına neden olan büyük savaşlardan sonra ulus devletlerin kurulması için mücadele veren milliyetçi akımlar etniklik temelinde karşı karşıya gelerek imparatorluk topraklarını paylaşmışlardır²¹. Bu süreçte milliyetçi gruplar etnik temizlik politikalarını çok uluslu imparatorluklardan ulus devletlere geçişte yeni devletin inşası için bir araç olarak kullanmışlardır²². Ancak bu noktada komünist rejimlerin yıkılışı kapsamında gerçekleşmekle birlikte ulus devlet inşasını amaçlamayan geç Stalin dönemi politikalarının, sınır bölgelerinde yaşayan etnik grupların yabancı kapitalist unsurların etkisinden uzaklaştırılmasına dayalı, dolayısıyla da etnik değil ideolojik, olduklarına değinmek gerekir²³. Öte yandan etnik temizlik davranışlarına yönelen milliyetçi grupların hakimiyet sağladıkları

¹⁷ Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 14.

¹⁸ Aslında yazar Sovyetler Birliği'nin ismen bir imparatorluk olmadığını fakat "bir tür komünist çokuluslu imparatorluk" olduğunu belirtmektedir. Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 227, 234. Yazar bir başka çalışmasında bu dalgaları, önceki adlandırmasına benzer şekilde, I. Dünya Savaşı, 2. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş esnasında ve sonrasında yaşanan üç dalga olarak adlandırmıştır. Lieberman, "Ethnic Cleansing", s. 42-43. Yazar tarafından belirtilen bu gelişmeler etnik temizliğin var olduğu sınırlı olaylar değildir, bunların yanı sıra yerli halkın belirlenmiş alanlara yerleştirilmesine dayalı (reservations) politikaları, günümüzde de devam eden Filistin ve Myanmar'da yürütülen politikalar örnek olay olarak gösterilebilir.

¹⁹ Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 104, 122-123.

²⁰ Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 125.

²¹ Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 184.

²² Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 13-14.

²³ Terry Martin, "The Origins of Soviet Ethnic Cleansing", *Journal of Modern History*, 70(4), 1998, s. 829, 860.

bölgelerdeki üstünlüklerini devam ettirebilmeleri nüfusun etnik olarak homojenleştirilmesiyle mümkün olmuştur. Üçüncü dalgada, Bulgaristan örneğindeki gibi, imparatorluklar değil komünist rejimler söz konusudur. Lieberman ulus kavramının belirleyici unsur olmadığı bu totaliter yönetimlerin sonunun gelmesiyle birlikte komünist yöneticilerin de ulusa dayalı politikaları benimsediklerini belirtmektedir²⁴. Kimi milliyetçi cepheler özellikle yaygın şiddet dönemlerinde ülke demografisini şekillendirme aracı olarak etnik temizliğe, hedefteki kitlenin önceki davranışlarını yahut da gizli amaçları bulunduğunu ileri sürerek “meşruiyet” kazandırabilmiş ve “makbul” halkın bu yeniden “inşa” sürecine desteği ve hatta katılımı sağlanmıştır²⁵.

Etnik temizliğin uygulanmasında birbirini izleyen iki aşama bulunur: bunların ilki istenmeyen grubun üyelerinin ülkeden uzaklaştırılması ve bu grup ile ülke arasındaki bağı oluşturan anıt, mezar, ibadethane gibi yapıların ortadan kaldırılmasıdır²⁶. Bu yolla temizliğin ilk aşaması gerçekleştirilmiş ve ülke “boşaltılmıştır”. İkinci aşamada yerinden eden grubun üyeleri veya “makbul” görülenler terk edilen evlere yerleşir, ibadethane veya anıtların yerine kendi ibadethane ve anıtlarını kurarlar²⁷. Böylece ilgili bölgeden önceki grubun izleri silinmiş olur.

Modern ulus devleti tesis ederken devletin toplumunu yeniden şekillendirmek amacıyla etnik şiddete, asimilasyon veya soykırım gibi yollara başvurulmuştur²⁸. Devletin inşa süreci ile soykırımın paralel gitmesinde ulusa dayalı dışlayıcı politikaların etkinliği, yeni devletin veya devletin aldığı yeni biçimin özelliklerinde belirleyicidir²⁹. Bosna Hersek ile Sırbistan arasındaki Soykırım Sözleşmesinin uygulanmasına ilişkin davada Bosna Hersek failinin eylemleri ile amaçladıklarının bütün Sırp'ların tek devlet altında toplanması olduğunu ve bu hedefin Sırp olmayan ve buna engel olabileceği tasavvur

²⁴ Cathie Carmichael, *Ethnic Cleansing in the Balkans Nationalism and the Destruction of Tradition*, Routledge, 2002, s. 17.

²⁵ Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 316.

²⁶ Jenne, s. 115.

²⁷ Jenne, s. 115.

²⁸ Jacques Semelin, *Arındırma ve Yok Etme: Katliam ve Soykırımın Siyasi Kullanımları*, Melike Işık Durmaz (Çev.), İletişim Yayınları, 2011, s. 145-148, 420.

²⁹ Bilge Şahin, “Adı Konulmamış bir Soykırım: Liberya İç Savaşı”, Cenap Çakmak, Fatma Gözde Çolak ve Gökhan Güneysu (Ed.), *20. Yüzyılda Soykırım ve Etnik Temizlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 154; James Hughes, “Genocide”, Karl Cordell ve Stefan Wolff (Ed.), *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, 2. Bası, Routledge, 2011, s. 130-132.

edilen etnik veyahut dinî bir grubun kısmen ya da tamamen yok edilmesini de içerdiğini belirtmiştir³⁰. Soykırım ve etnik temizlik benzer politik amaçlara yönelebilirler. Bu çalışma iki kavramı uluslararası hukuktaki itibarıyla analiz ederek etnik temizliği konumlandırmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla etnik temizliğin uluslararası hukukun bir kavramı olmasının çok öncesine tarihlenen birçok örneği mevcutsa da³¹ burada söz konusu konunun tahlili gerekir.

B. Uluslararası Hukuk Belgelerinde ve Mahkeme Kararlarında Kavramın Nitelendirilmesi

Kavram, ortaya çıkmasından itibaren geçen zamanda Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu (GenK) tarafından “soykırımın nefret uyandıran bir biçimi”³², Güvenlik Konseyi (GüvK) tarafından “bir görünümü sivil nüfusun tahliyesi olan nefret uyandıran bir kampanya”³³, 780 Sayılı GüvK Kararına dayanılarak Eski Yugoslavya’daki durum hakkında 771 Sayılı GüvK Kararına göre iletilen bilgilerin araştırılması ve incelenmesi için kurulmuş Uzmanlar Komisyonunca hazırlanan final raporunda da “bir etnik veya dinî grubun belirli bir bölgeden şiddete başvurup korkutarak başka bir etnik veya dinî grubu çıkarması”³⁴ olarak tanımlanmıştır. Etnik temizlik özellikle Eski Yugoslavya’nın dağılması sürecinde sıklıkla soykırımla birlikte kullanılmış olsa da Uzmanlar Komisyonu raporunda yer alan ifadeler iki kavram arasındaki esaslı farklılığı ortaya koyarak soykırımdan suç, etnik temizlikten ise politika, uygulama-yöntem olarak söz etmektedir³⁵. Etnik temizlik ile soykırım birbirinden ayrı kavramlar olsa da etnik temizliğin uluslararası hukuktaki yerinin tespiti, bunun soykırımın yerine ve özellikle soykırımı örtmek (*euphemism*) amacıyla kullanılması bakımlarından oldukça önemlidir³⁶. Nitekim en genel ifadeyle etnik temizlik uluslararası hukuku ihlal

³⁰ Mustafa Ruhan Erdem, Durmuş Tezcan, Rifat Murat Önok, *Uluslararası Ceza Hukuku*, 6. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2021, s. 545-546 dn. 15; UAD, *Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmenin Uygulanması*, Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ, 26 Şubat 2007, p. 371.

³¹ Bell-Fialkoff, s. 111-116.

³² BM, Genel Kurulu Res 47/121, 7 Nisan 1993, BM Belge A/RES/47/121, s. 2.

³³ BM, Güvenlik Konseyi Res 819, 16 Nisan 1993, BM Belge S/RES/819, s. 2.

³⁴ BM, Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 27 Mayıs 1994, BM Belge S/1994/674, p. 130.

³⁵ BM, Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 27 Mayıs 1994, BM Belge S/1994/674, p. 87-101, 129-150.

³⁶ Clotilde Pégorier, “The Legal Qualification of Ethnic Cleansing”, Doktora Tezi, Exeter Üniversitesi, 2010, s. 32-33.

eden bir uygulamadır. GüvK tarafından 819 sayılı kararda kavramın hem uluslararası suçları hem de insancıl hukukun ihlallerini içerebileceği görüşü dayanak kazanmıştır³⁷.

Uluslararası yargı mercilerinin etnik temizliğe ilişkin değerlendirmeleri soykırım bağlamında yapılmıştır. Bunun nedeni etnik temizliğin uluslararası hukuktaki tanımının belirsizliğidir. Kavramın içeriğinde sadece uluslararası ceza hukukundan kaynaklanan ihlallerin bulunmaması nedeniyle uluslararası yargı yerlerinin etnik temizlik ile soykırımı birbirinden ayırt ederken etnik temizliğin hukukî çerçevesini tespit etmeye çalıştıkları söylenebilir³⁸. Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ kararında soykırım ve etnik temizliğin ayrı kavramlar olduğunu ve etnik temizlik kapsamında olabilecek fiillerin soykırımı da oluşturabileceğini belirtmektedir³⁹. Bu açıdan Divan etnik temizliği oluşturan fiiller ile soykırım suçunu oluşturan maddî unsurların benzer olabileceğini ortaya koymuştur, ancak elbette soykırımın manevî unsuru da bulunmaktadır. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) kararları üzerinden değerlendirme yapan Divan, soykırım politikası ile etnik temizlik olarak ifade edilen politika arasında açık benzerlikler bulunsa da bir grubun fiziksel olarak yok edilmesi ile tasfiye edilmesi arasında açık bir ayrımın yapılmasını gerekli görmüştür⁴⁰. Özetle etnik temizlik ve soykırım ilişkisinin tespitinde şu noktalar ortaya çıkmaktadır: bu iki kavram birbiri ile yakın ilişkili olabilir ancak farklı kavramlardır ve etnik temizliğin bir bölgenin temizlenmesine ilişkin olarak mutlaka fizikî yok etmeyi içermesi gerekmemektedir. Soykırım Sözleşmesinin yapımında “özel” olarak nitelenen soykırım kastı fiziksel ve biyolojik yok etmeyle sınırlandırıldığından soykırım kavramından kültürel soykırım⁴¹ ile etnik

³⁷ Pégorier, s. 48.

³⁸ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190.

³⁹ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190.

⁴⁰ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190; *Krstić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-98-33, 2 Ağustos 2001, p. 592; *Stakić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-97-24, 31 Temmuz 2003, p. 519.

⁴¹ Kültürel soykırım, Soykırım Sözleşmesinin hazırlık çalışmalarında Sözleşmeye ayrı bir maddede formüle edilerek eklenmesi yönünden uzunca tartışılmış ve nihayetinde başlarda sözleşme metnine eklenen madde sonrasında metinden çıkarılmıştır. BM Genel Kurulu, 6. Komite, 83. Oturum, Soykırım Taslak Sözleşmesinin Değerlendirilmesi-Devam, 25 Ekim 1948, Hırad Abtahi, Philippa Webb, *The Genocide Convention The Travaux Préparatoires*, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s. 1518. Kültürel soykırımın taslak Sözleşmeye eklenen maddedeki tanımı şöyledir: “3. madde: Bu sözleşmede soykırım, bir ulusal, ırksal veya dini grubun dilini, dinini veya kültürünü, o grubun üyelerinin ulusal veya ırksal kökeni veya dini

temizlik eylemlerinin dışlanması yoluyla yok etme kastının genişletilmesine yönelik eğilimlere karşı ön alınmaya çalışıldığı tespit edilmektedir⁴².

Yargı mercileri ve doktrinin etnik temizlik ile soykırım arasındaki ilişki konusunda vardıkları farklı sonuçların temelinde kanaatimizce iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunların ilki BM GenK tarafından Bosna Hersek'teki duruma ilişkin kararında etnik temizliği soykırımın nefret uyandıran bir biçimi olarak tanımlamasının⁴³ bir devamı olarak etnik temizliği uluslararası suçların maddî unsurlarıyla (zorla yerinden etme) bağdaştıran yaklaşımdır. Buna göre suçun diğer unsurlarının ve varsa koşullarının sağlaması halinde etnik temizlik kapsamına giren fiillerle soykırım veya diğer uluslararası suçlar işlenebilecektir⁴⁴. Etnik temizliği dar bir biçimde ele alan bu yaklaşım, kavramı uluslararası suçların maddî unsuru olarak yahut da belirli maddî unsurların işleme yöntemi olarak açıklamaktadır.

Etnik temizliğe dair ikinci yaklaşım hukuken tanımlanmış olmaması ve uluslararası insan hakları ile insancıl hukuk kurallarının ihlali suretiyle de gerçekleştirilebilir olmasına dayanmaktadır. EYUCM'nin etnik temizliğe belirli bir olayın arka planı yahut da başka bir suçun delili olarak başvurusu⁴⁵ bu türden bir yaklaşımı kabul edilebilir kılmaktadır. Bu halde etnik temizlik bir uluslararası suç fiilinden daha geniş biçimde bir kampanya, proje olarak yürütülebilmekte⁴⁶ ve içerisine uluslararası insan hakları, insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukukunun ihlallerini alabilmektedir ve dolayısıyla hem devletin hem de bireylerin sorumluluğunu doğurabilmektedir. Kanaatimizce bir kampanya, plan, politika olarak ifade edilen etnik temizlik buna uygun biçimde belirli bir ülke veya ülke parçasının etnik olarak homojenleştirilmesi

inancı nedeniyle yok etmek amacıyla şu yollarla gerçekleştirilen herhangi bir kasıtlı eylem anlamına da gelmektedir: a) Grubun dilinin günlük yaşamda veya okullarda kullanılmasının veya grup dilinde yayınların basılmasının ve dağıtılmasının yasaklanması b) Gruba ait kütüphanelerin, müzelerin, okulların, tarihi eserlerin, ibadet yerlerinin veya diğer kültürel kurum ve nesnelerin tahrip edilmesi veya kullanımının engellenmesi." Abtahi, Webb, s. 1156.

⁴² Onur Uraz, *Classifying Genocide in International Law The Substantiality Requirement*, Routledge, 2023, s. 37.

⁴³ BM, Genel Kurul Res 47/121, 7 Nisan 1993, BM Belge A/RES/47/121, s. 2.

⁴⁴ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190.

⁴⁵ Lieberman, "Ethnic Cleansing", s. 47.

⁴⁶ Lieberman, "Ethnic Cleansing", s. 56. Kavram sosyal mühendisliğin şiddete dayalı bir versiyonu olarak tanımlanmaktadır. Réseau Vitoria, "Génocide(s)", Katia Boustany ve Daniel Dormoy (Ed), *Collection de droit international*, Bruylant, 1999, s. 70'ten aktaran Töner Şen, s. 264.

üzerinden tanımlanabilmelidir. Böylece hem uluslararası ceza hukukunun hem de uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukukunun ihlallerini kapsayabilecektir⁴⁷. Belirli bir bölgenin insan topluluğunun farklı unsurlardan arındırılmasına dayalı tanımlamada etnik temizliğin amacı ve hedeflediği sonuç belirleyici olduğundan kavramın hukukî konumu belirlenirken de bunların merkeze alınması önemli görülmektedir.

C. Etnik Temizlik Kapsamındaki Uluslararası Hukuk İhlalleri

Etnik temizlik kapsadığı uluslararası hukuk ihlalleri üzerinden tanımlanması gereken bir kavram olduğundan, buna ilişkin yargı yerlerince veya literatürde yapılan değerlendirmelerin ele alınması gerekmektedir. Bu değerlendirmeler yukarıda anılan, dar ve geniş adı verilen iki yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır. Etnik temizlik dar anlamıyla belirli bir bölgeden belirli bir etnik grubu ayrılmaya zorlamak olarak kimi uluslararası suçları ifade eder biçimde anlaşılmaktadır. Geniş anlamıyla ise içine uluslararası hukuka çeşitli aykırılıkları alabilen bir yerinden etme politikası olarak değerlendirilebilecektir.

Örneğin soykırım suçu yönünden Divan, 2015 tarihli Hırvatistan v. Sırbistan kararında etnik temizliğin tek başına soykırımın bir biçimi olamayacağını belirterek etnik temizlik fiillerinin soykırımın unsuru olarak ortaya çıkabileceğini tespit etmiştir⁴⁸. Bu halde etnik temizliğe mahkemenin muhakemesinde ya suçun maddî unsurunun belirlenmesi bakımından yahut da özel kastın kanıtı olarak başvurulabileceği kabul edilmiştir⁴⁹. Buradan hareketle Divan'ın etnik temizliği her iki yaklaşıma da uyacak biçimde ele alınabilir gördüğü söylenebilir. Hem zorla yerinden etmenin diğer koşulların sağlanması halinde suçun maddî unsurunu oluşturabilmesi hem de uluslararası ceza hukuku dışındaki ihlallerle özel kastı tespit etmeye yarayan bağlamı ortaya koyabilmesi mümkündür.

1.Zorla Yerinden Etme: Dar Anlamıyla Etnik Temizlik

Zorla yerinden etme uluslararası cezaî sorumluluğu tespit eden yargı mercilerinin statülerinde hem savaş suçları hem de insanlığa karşı suçların

⁴⁷ Maja Munivrana Vajda, "Ethnic Cleansing as Genocide- Assessing the Croatian Genocide Case before the ICJ", *International Criminal Law Review*, 15(1), 2015, s. 150.

⁴⁸ Soykırım Kararı (Hırvatistan v. Sırbistan), p. 510, 163.

⁴⁹ Martin Steinfield, "When Ethnic Cleansing is not Genocide: A Critical Appraisal of the ICJ's Ruling in *Croatia v. Serbia* in relation to Deportation and Population Transfer", *Leiden Journal of International Law*, 28(4), 2015, s. 939.

maddî unsurları arasında sayılmaktadır⁵⁰. Etnik temizlik coğrafi unsuru dolayısıyla zorla yerinden etme ile bağdaştırılmış, nitekim İsrail yerel mahkemelerince verilen *Eichmann* kararında sürgün, sınır dışı, zorla yerinden etme (*deportation*) olarak ifade edilen etnik temizliğin insanlığa karşı suç yahut savaş suçu olarak cezalandırılabilmesi belirtilmiştir⁵¹. Bunların dışında soykırım suçunun maddî unsurlarının da zorla yerinden etme sonucunu doğurabilmesi mümkündür. Elbette işlenen fiilin bağlamına göre yapılacak değerlendirme ile hangi suçu oluşturduğu ortaya çıkarılabilir. Doktrinde de etnik temizlik suçu olarak ifade edilen⁵² zorla yerinden etme, uluslararası suçların maddî unsurları arasında yer aldığından, diğer unsurların varlığı halinde savaş suçu ya da insanlığa karşı suç teşkil edebilecektir. Hatta insanlığa karşı suçların, savaş suçları gibi silahlı çatışmanın bağlamını gerektirmeme ve barış zamanı da işlenebilir olmaları nedeniyle daha geniş bir kapsamının bulunduğu ve dolayısıyla zorla yerinden etmeyi cezalandırmaya görece daha elverişli bir suç kategorisi olduğu kabul edilir⁵³.

Soykırım suçu Soykırım Sözleşmesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Statüsünde birbiri ile örtüşen biçimde düzenlenir ve bu maddelerde zorla yerinden etme açıkça sayılmasa da Sözleşme madde 2/c'de yer alan “grubun, bedenî varlığının kısmen veya tamamen imhasına müncer olacak hayat şartlarına kasten tabi tutulması” ve dolayısıyla UCM Statüsü madde 6/c'de yer alan “fiziksel olarak kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak niyetiyle grubun yaşam koşullarını ağır biçimde kötüleştirmek” ifadelerinin etnik temizlikle bağdaşır bir düzenleme olabileceği belirtilmektedir⁵⁴. Zira yerinden etme zorla gerçekleştirilse de kısmen veya tamamen yok etme bunun otomatik bir sonucu olmamaktadır, ancak 2/c'ye dahil edilebilir biçimde zorla yerinden etmeyle özdeşleştirilen etnik temizlik soykırımın maddî unsuru olabilecektir⁵⁵. Yani tek başına zorla yerinden etme değil

⁵⁰ UCM Statüsü (imza tarihi 17 Temmuz 1998, yürürlük tarihi 1 Temmuz 2002) 2187 BM Sözleşmeler Serisi 38544, md 7/1-d&2-d, md 8/2(a)-7; BM Güvenlik Konseyi Res 827, 25 Mayıs 1993, EYUCM Statüsü, BM Belge S/RES/ 827, md 2/g&5/d.

⁵¹ William A. Schabas, *Genocide in International Law The Crime of Crimes*, 2. Bası, Cambridge University Press, 2009, s. 234.

⁵² Örneğin Yusuf Aksar, “Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uygulamalarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 1(3), 2005, s. 11; Pégrier, s. 2.

⁵³ Vincent Chetail, “Is There any Blood on my Hands? Deportation as a Crime of International Law”, *Leiden Journal of International Law*, 29(3), 2016, s. 923.

⁵⁴ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190.

⁵⁵ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190.

ancak zorla yerinden etmenin kısmen veya tamamen yok etme sonucuna sebep olacak ölçüde yaşam koşullarını kötüleştirilmesi ve buna kastedilmesi aranmaktadır. Bunun yanı sıra 2/d'deki grup içinde doğumların önlenmesinin ve hatta 2/e'deki çocukların başka bir gruba transferinin de etnik temizlik ile bağlantılı suç fiillerini teşkil edebileceği belirtilmiştir⁵⁶. Tanımı doğrultusunda etnik temizliğin çerçevesiyle bir kavram olmaması ve belirli bir ülkenin etnik olarak homojen hale getirilmesi amacına yönelmesi dolayısıyla farklı fiillerle gerçekleştirilebileceği açıktır. Burada önemli olan husus soykırım suçunun ayırt edici manevî unsurunun değerlendirilmesidir. *Stakić* kararında EYUCM bir grubun fiziksel olarak yok edilmesi ile yalnızca tasfiye edilmesi arasında ayırım yapılması gerektiğini belirtir⁵⁷. Zira grubun en azından belirli bir kısmının fiziksel olarak yok edilmesine yönelik zorla yerinden etme fiilleri tamamen dışlanmasa da tek başına zorla yerinden etmenin soykırım için yeterli olmadığı tespit edilmektedir⁵⁸. Bu halde zorla yerinden etme fiilini işleyenlerin soykırımdan sorumlu tutulabilmesinin önündeki önemli engel manevî unsurun tespiti olmaktadır⁵⁹. Bu fiili işleyen ve neticesi itibarıyla grubun yaşam koşullarında ağır bir kötüleşmeye sebep olanlar hedef alınan grubu kısmen veya tamamen yok etme kastını da taşımaktadır. Her ne kadar kimi yargı kararları ve akademik çalışmalar soykırımın özel kastının geniş biçimde anlaşılmasına yol açacak yorumları içerse de uluslararası mahkemeler soykırımın hedefinde fiziksel ya da biyolojik yok etmenin olduğunu kabul ederek genişletici yorumları benimsememektedir⁶⁰. Ancak soykırımı biyolojik veya fiziksel yok etmeyle sınırlandıran ve UAD'nin Bosna Hersek ile Sırbistan arasındaki Soykırım Sözleşmesinin uygulanmasına ilişkin davasında da desteklenen bu yaklaşım, korunan grupların kolektif doğası gereği savunulamaz görülmektedir⁶¹. Fiziksel veya biyolojik yok etme dışında yollarla da kolektif yapının ortadan kaldırılması mümkünse de soykırım suçunun fiziksel ve biyolojik yok etmeyle sınırlandırılması hedeflenmektedir.

Etnik temizliğin dar anlamıyla ele alınmasında soykırım suçuyla ilişkisi,

⁵⁶ Vajda, s. 153-154. Soykırım Sözleşmesi 2/d: grup içinde doğumları sekteye uğratabilecek tedbirler alınması; 2/e: bir grubun çocuklarının diğer bir gruba zorla nakledilmesi.

⁵⁷ *Stakić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-97-24, 31 Temmuz 2003, p. 519.

⁵⁸ Claus Kreß, "The Crime of Genocide under International Law", *International Criminal Law Review*, 6(4), 2006, s. 482-483.

⁵⁹ Vajda, s. 154.

⁶⁰ Steinfeld, s. 940; Vajda, s. 157-158, Uraz, s. 37-38.

⁶¹ Uraz, s. 191.

ifade edildiği üzere, etnik temizliğin hedef grubun yaşam şartlarının kısmen veya tamamen yok olmalarına sebep olacak ölçüde kasten değiştirilmesi (yahut sınırlı hallerde grubun yeni üyelerle sahip olmasının engellenmesi) olmaktadır. Bu halde etnik temizlik soykırımın esaslı bir görünümünü oluşturabilecektir⁶². Belirtilmeli ki etnik temizlik ve soykırım suçu ilişkisine dair ileri sürülen görüşler bu ölçüde önemli farklılıklar içerebilmektedir. Doktrinde etnik temizlik ve soykırım suçunun bir arada bulunamayacakları dolayısıyla birbirilerini dışladıklarını ileri süren görüşlerin⁶³ yanı sıra ikisinin bağdaşan kavramlar oldukları belirtilerek şiddetin derecesinin artması ile en baştaki etnik temizliğin soykırıma, belirli bir bölgeden çıkarma niyetinin de yok etmeye döndüğü bağlantısı da kurulmaktadır⁶⁴. Bu görüşlerden ilkinde aynı spesifik fiilde ikisinin birlikte bulunması reddedilirken ikincisinde şiddetin işlenen fiillerle ortaya çıkan sonucu değiştirebileceğine atıfta bulunmaktadır. Ancak etnik temizliğin bazı hallerde soykırım suçunu gizleyen, kamufle eden bir kavram olarak özellikle kullanılabilmesine ve bunun taşıdığı sakıncalara dikkat edilmelidir⁶⁵. Zira soykırım suçunu tespit etmenin en önemli noktası özel kastın tespiti olduğundan bunun belirlenemediği durumlarda işlenen fiillerin etnik temizlik olarak adlandırılması soykırımın tespitini engelleyebilecektir. Soykırım suçunda kastın tespiti bakımından yargı mercileri farklı hususlara dayanarak farklı sonuçlara varabilmekte ya da soykırımın kapsamı hakkındaki yorum yargı mercileri arasında değişiklik gösterebilmektedir⁶⁶. Soykırım suçu kapsamına giren fiillerin işlenmesinde kullanılan araçların genişletilmesine örnek gösterilen Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesinin (RUCM) *Akayesu* ve *Nahimana et al.* kararlarıyla soykırım suçunun modern bir yorumunun yapıldığı, böylelikle de nefret söylemi⁶⁷ ve tecavüz ile cinsel şiddetin⁶⁸ fiziksel veya biyolojik olarak ortadan kaldırma kastını ortaya koyan kavramlar olarak

⁶² Steinfeld, s. 943.

⁶³ Schabas, *Genocide*, 233, 234. Özellikle soykırımın kapsamını genişletici yorumlarının reddedilmesi, etnik temizlik ile soykırımın birbirini dışlaması sonucunu doğurabilecektir. Steinfeld, s. 942.

⁶⁴ UAD, *Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmenin Uygulanması*, Hırvatistan v. Sırbistan, 3 Şubat 2015, Yargıç Caçado Trindade Karşı Oy Yazısı, p. 241.

⁶⁵ Soykırım Kararı (Hırvatistan v. Sırbistan), Yargıç Caçado Trindade Karşı Oy Yazısı, p. 241.

⁶⁶ *Jorgic v. Germany* Başvuru no 74613/01, AİHM, 12 Temmuz 2007, p. 113.

⁶⁷ *Akayesu Davası* (İlk Derece Kararı) RUCM-96-4, 2 Eylül 1998, p. 672; *Nahimana et al. Davası* (İlk Derece Kararı) RUCM-99-52, 3 Aralık 2003, p. 974.

⁶⁸ *Akayesu Davası* (İlk Derece Kararı) RUCM-96-4, 2 Eylül 1998, p. 731.

kabul edildiği belirtilmektedir⁶⁹. Hatta uygulamada soykırım suçunun etnik temizlik, tecavüz, nefret söylemi gibi fiilleri kapsayacak lde genişletildiğinin rneklenebildiği fakat *ad hoc* mahkemelerin bu eğiliminin UCM Statüsünde karşılık bulmayıp Soykırım Sözleşmesinde yer alan fiillerin aynen alındığı belirtilir⁷⁰. Ancak verilen içtihatlarda bu fiillerin esasen soykırımı teşvik ve cidd fiziksel veya zihinsel zarar verme kapsamında olduklarından soykırım suçunun mevcut sınırları içinde değerlendirildikleri görülmektedir.

Soykırım suçunun unsurlarından *zel* kast⁷¹ tespit edilmeden soykırım suçunun varlığından söz edilemeyecektir. Etnik temizliğin soykırımın özel kastını ortaya koyabilmesi de mümkün görülmektedir. Zira soykırımın özel kastının tespitinde sistematik davranışların, genel politik tercihlerin, konuşmaların yahut projelerin de ele alınacağı belirtilmektedir⁷². Böylelikle bir bölgenin belirli bir gruptan arındırılmasına yönelen etnik temizliğe, soykırımın özel kastını tespit ederken başvurulabilecektir. Bu nedenle soykırım suçunu oluşturan manevî unsurun olmadığı yahut aydınlatılamadığı durumlarda etnik temizlik suçunun söz konusu olabileceği ileri sürülse de⁷³ aslında bunun etnik temizlik suçu olarak değil, diğer Şartların varlığı halinde, insanlığa karşı suç ya da savaş suçu olarak ifade edilmesi gerekmektedir⁷⁴. Çünkü etnik temizlik bir uluslararası suç kategorisi olarak değil uluslararası suçları oluşturan fiilleri içerebilen bir uygulama olarak grlmektedir⁷⁵.

İnsanlığa karşı suçların maddî unsurları arasında sayılan zorla yerinden etme hem ulusal sınırlar dışına sürgün etmeyi hem de ulusal sınırlar içinde zorla transferi kapsar⁷⁶. Birbirine benzemekle beraber zorla yerinden edilen topluluğun gönderildiği yer yönünden ayrılan bu fiillerin UCM

⁶⁹ Pgorier, s. 110.

⁷⁰ Pgorier, s. 117, 118.

⁷¹ *Akayesu Davası* (İlk Derece Kararı) RUCM-96-4, 2 Eylül 1998, p. 498.

⁷² *Akayesu Davası* (İlk Derece Kararı) RUCM-96-4, 2 Eylül 1998, p. 523-524; Pégorier, s. 126.

⁷³ Pégorier, s. 173.

⁷⁴ BM, Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General pursuant to Security Council Resolution 1564 (18 Eylül 2004), 25 Ocak 2005, p. 642.; Norman Naimark, "Ethnic Cleansing", *SciencesPo*, 4 Kasım 2007, <<https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/ethnic-cleansing-0.html>> Erişim Tarihi 7 Kasım 2023.

⁷⁵ Gunal Mettraux, *International Crimes Law and Practice Volume I Genocide*, Oxford University Press, 2019, s. 418.

⁷⁶ Kai Ambos, *Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary*, 4. Bası, Beck, Hart, and Nomos, 2022, s. 277, p. 225.

Statüsündeki düzenlenişi bazı şartları gerektirmektedir. Madde 7/2-d'ye göre halkın sürülmesi veya zorla nakli, bir yerde hukuka uygun biçimde ikamet eden insanların sürülmesi veya diğer zorlayıcı fiillerle istekleri dışında yer değiştirmelerinin uluslararası hukuka aykırı yollarla sağlanmasını ifade etmektedir. Chetail'e göre yerinden etmenin "Suçun Unsurlarında"⁷⁷ da yer verilen kümülatif olarak aranan üç şartı; yerinden etmenin zorla olması, yerinden edilenin söz konusu yerdeki durumunun hukuka uygun olması ve yerinden etmenin uluslararası hukuka uygun bir zemininin bulunmamasıdır⁷⁸. Bu şartlardan birinin yokluğu halinde ise yerinden etmenin 7/1-k'deki diğer insanlık dışı davranışlar kategorisinde ele alınabilmesi mümkündür⁷⁹. Düzenlemeye göre yerinden etmeyle vücuda, ruhsal veya bedensel sağlığa bilinçli olarak ciddi bir zararın verilmesi gerekmektedir. Bu türden bir fiilin insanlığa karşı suç oluşturması için 7. maddede sayılan diğer fiillerle benzer ağırlıkta olması, vücuda, ruhsal veya bedensel sağlığa ciddi zarar yahut büyük ıstırap verilmesi ve ortaya çıkan bu sonuca kasten sebep olunması gerekir⁸⁰.

Her iki kategori fiilde de şartların varlığı halinde zorla yerinden etmenin insanlığa karşı suç oluşturabilmesi UCM Statüsüne göre ilgili fiillerin "herhangi bir sivil nüfusa yöneltilmiş, yaygın veya sistematik bir saldırının parçası" olarak işlenmiş olmasına bağlıdır. Suçun unsurlarında sivil nüfusa yönelen saldırının askerî nitelikte olmasının gerekmediği belirtilmiştir ve saldırının ya yaygın bir biçimde yahut da sistematik bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Öte yandan failin davranışı, sivil nüfusa yönelen yaygın veya sistematik saldırının bağlamında işlenmiş olmalıdır⁸¹. Zira saldırılar sürerken gerçekleştirilen ve bağlam itibarıyla saldırılarla örtüşmeyen fiiller bu madde kapsamında olmayacaktır⁸². İnsanlığa karşı suçların yargılanması yönünden her mahkeme statüsünde aynı olmasa da bağlantı koşulları aranmıştır. Örneğin EYUCM Statüsü 5. maddesinde bu suçların ulusal yahut uluslararası silahlı çatışmada işlenmesini, RUCM Statüsü ise ayrımcılık temelinde ve yaygın ya da sistematik olarak işlenmesini aramıştır⁸³. Ancak EYUCM *Tadić* kararında uluslararası teamül hukuku bakımından insanlığa karşı suçların uluslararası

⁷⁷ International Criminal Court, *Elements of Crimes*, PrintPartners, 2011.

⁷⁸ Chetail, s. 924.

⁷⁹ Chetail, s. 924.

⁸⁰ Ambos, *Article-by-Article Commentary*, s. 246, p. 190-191.

⁸¹ Erdem, Tezcan, Önok, s. 571.

⁸² Erdem, Tezcan, Önok, s. 571.

⁸³ Erdem, Tezcan, Önok, s. 565-566.

bir silahlı çatışma ile bağlantılı olarak işlenmesinin gerekmediğini de belirtmiştir⁸⁴.

UCM Statüsü 8. maddesinde hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenebilecek savaş suçları ayrı bentlerde yer almaktadır. Madde 8/2(a)-7 hukuka aykırı sürgün ve nüfus transferini savaş suçları arasında saymış, madde 8/2(b)-8'de de sürgün ve nüfus transferinin işgalci devlet tarafından yapılması halleri ayrıca savaş suçu olarak düzenlenmiştir. Savaş Esnasında Sivillerin Korunmasına İlişkin (4 Nolu) Cenevre Sözleşmesinin⁸⁵ 45 ve 49. maddeleri sivillerin naklini düzenlemektedir. 45. madde nakledilen devletin Cenevre Sözleşmesine taraf olması, savaş sonunda menşe devlet ülkesine dönülebilmesi, siyasî düşünceleri veya dinî inancı dolayısıyla zulme uğramaktan korkulan bir yere nakledilmeme gibi şartlarla nüfus transferini düzenlemektedir. Ancak burada düzenlenen transfer sivillerin korunması amacına yöneldiğinden zor unsurunu kapsamamaktadır. UCM Statüsü kapsamındaki bir savaş suçuna, 4 Nolu Cenevre Sözleşmesine taraf bir gönderilen devletin söz konusu Sözleşmeyi uygulamaya isteksiz ve aciz olması hali ile Sözleşmenin koruma altına aldığı bir kimsenin dinî inancı veya siyasî düşünceleri nedeniyle zulme uğramaktan korkma gerekçesi bulunan bir yere transfer edilmesi hali vücut verebilecektir⁸⁶. 49. madde ise işgal edilmiş ülkede yaşayanların bireysel veya kitlesel biçimde başka bir ülkeye zorla transferini yasaklamaktadır. İstisnaları, ilgili nüfusun güvenlik gerekleri veya zorunlu askerî nedenlerin varlığı olarak maddenin 2. fıkrasında belirtilmiştir. UCM Statüsü madde 8/2(b)-8'de ise bu fiil suç olarak düzenlenirken işgalci devletin kendi sivil nüfusunu işgal ettiği ülkeye nakletmesi de yeni bir unsur olarak eklenmiştir⁸⁷. Bunun yanında 4 Nolu Cenevre Sözleşmesi madde 49'da yer verilen ilgili nüfusun güvenliği ve zorunlu askerî nedenler istisnaları UCM Statüsünde anılmamakla beraber şartlar mevcutsa sürgün veya zorla nakil fiillerinin cezalandırılmaz olduğu belirtilir⁸⁸.

UCM Statüsü savaş suçlarını yalnızca uluslararası silahlı çatışmalarda işlenebilecek olanlarla sınırlı tutmamış ve uluslararası nitelikli olmayan

⁸⁴ *Tadić Davası* (İlk İtirazlara İlişkin Karar) EYUCM-94-1, 2 Ekim 1995, p. 141.

⁸⁵ Savaş Esnasında Sivillerin Korunmasına İlişkin 4 Nolu Cenevre Sözleşmesi (imza tarihi 12 Ağustos 1949, yürürlük tarihi 21 Ekim 1950) 75 BM Sözleşmeler Serisi 973.

⁸⁶ Ambos, *Article-by-Article Commentary*, s. 389, p. 149.

⁸⁷ Ambos, *Article-by-Article Commentary*, s. 390, p. 156.

⁸⁸ Ambos, *Article-by-Article Commentary*, s. 467, p. 393.

silahlı çatışmaları da kapsamına almıştır. 8/2(e)-8 maddesi sivillere zorla yer değiştirme talimatı verilmesini savaş suçu olarak sayar. Bu düzenlemenin nedeni, yakın tarihli ulusal silahlı çatışmaların, bir etnik grubun belirli bir bölgede gelecekte hakimiyet kurabilmek için başvurduğu etnik temizliğin genel bir uygulama haline geldiğini göstermiş olmasıdır⁸⁹. 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek ve Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar Mağdurlarının Korunmasına İlişkin (2 Nolu) Protokol'ün 17. maddesi bu suç düzenlemesine kaynaklık etmektedir⁹⁰. Suç kapsamında, çatışma ile ilgili nedenler dolayısıyla sivil nüfusun zorla yer değiştirmesi emrini verme cezalandırılmaktadır. Madde metni aynı zamanda getirdiği kuralın istisnasını da içermekte ve emrin sivillerin güvenliği söz konusu olduğunda yahut da zorunlu askerî nedenler gerektirdiğinde suç teşkil etmeyeceğini düzenlemektedir.

Savaş suçları UCM Statüsüne göre “özellikle bir plan, politika veya bu türden fiillerin geniş çaplı işlenmesinin bir parçası olarak” işlenmelidir. Burada UCM'nin yargı yetkisini sınırlandırmayan, özellikle ifadesiyle sayılan fiiller yönünden yargı yetkisini kesin olarak belirten ancak bu çerçevede olmayan fiilleri de yetki alanından dışlamayan bir düzenlemenin bulunduğu kabul edilir⁹¹. Savaş suçlarının genel şartları doktrinde fiilin savaş hukukunun yürürlükte olduğu zaman aralığında işlenmesi, silahlı çatışmalar ile işlenen fiil arasında nedensellik bağı bulunması ve failin silahlı çatışmanın varlığını bilmesi olarak sayılır⁹². Bu halde sayılan savaş suçlarıyla dar anlamda etnik temizliğin işlenebilmesi için spesifik olarak maddelerde yer alan unsurlara genel şartların da eşlik etmesi gerekir. Bunun yanında hangi suçun ortaya çıktığını tespit edebilmek için savaş suçları özelinde zorla yerinden edenin işgalci sıfatına sahip olup olmadığı ve silahlı çatışmanın uluslararası niteliğinin bulunup bulunmadığı belirlenmelidir. Öte yandan madde 8/2(f)'de yer alan açıklamalara göre “gösteriler, münferit ve zaman zaman meydana gelen şiddet hareketleri ve bunlara benzer diğer fiillerle ifade edilebilecek iç karışıklık veya gerginliklerin” uluslararası olmayan silahlı çatışmalar kapsamında sayılmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

⁸⁹ Ambos, *Article-by-Article Commentary*, s. 658, p. 965.

⁹⁰ 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek ve Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar Mağdurlarının Korunmasına İlişkin (2 Nolu) Protokol (imza tarihi 8 Haziran 1977, yürürlük tarihi 7 Aralık 1978) 1125 BM Sözleşmeler Serisi 17513.

⁹¹ Erdem, Tezcan, Önok, s. 593-594.

⁹² Erdem, Tezcan, Önok, s. 594-596.

2.Soykırım ile Karşılaştırılması

Etnik temizlik kavramı özellikle 1990'larda kurulan iki ad hoc uluslararası ceza mahkemesinin kararlarında ve bu mahkemelerin kurulmasına giden gelişmeler süresince yapılan değerlendirmelerde kullanılırken bunun soykırım suçu ile ilişkili olarak ele alındığı görülür. İşlenen fiillerin soykırım suçu oluşturup oluşturmadığı konusundaki hukukî tartışmalarda yargı mercileri ve uygulayıcılar soykırım kavramına, bununla etnik temizlik arasındaki benzerliklere ve farklılıklara dayanmıştır.

Soykırım suçu ve etnik temizlik arasında öncelikle bir sınıflandırma farklılığı bulunduğunu belirtmek gerekir. Zira uluslararası hukukta soykırım bir suç tipi olarak düzenlenmiştir. UAD Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine Çekinceler danışma görüşünde Sözleşmeyle soykırımın uluslararası hukukta bir suç olarak kınanmasının ve cezalandırılmasının hedeflendiğini belirtmektedir⁹³. Bu halde soykırımın uluslararası hukukta sınıflandırılması bakımından bir tartışmaya gerek bulunmamakta ancak etnik temizliğin sınıflandırılması gerekmektedir. Nitekim bazı çalışmalarda etnik temizlik bir suç olarak ifade edilerek⁹⁴ ya da zorla yerinden etme (*forced transfer/displacement*) ile özdeşleştirilerek⁹⁵ dar anlamıyla bir uluslararası hukuk kavramı kabul edilir. Uluslararası suç niteliğinde olmayan ihlalleri de içerdiğinden etnik temizliğin belirlenmesinde uluslararası ceza hukuku kapsamına girmeyen ancak ihlalinin etnik temizlik sonucunu doğurması muhtemel uluslararası hukuk kurallarının da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Etnik temizliğin soykırımla kıyaslanarak tanımlanmasında farklı sorumluluk türlerini ortaya çıkarabilmeleri nedeniyle güçlükler ortaya çıkabilecektir. Zira etnik temizliğin hukukî bir kavram olmaması ve insancıl hukuk ile insan hakları hukukunun çeşitli ihlallerini içerebilmesi nedeniyle soykırım ile kıyaslanmasının özellikle zor hale geldiği savunulmaktadır⁹⁶. Öte yandan soykırım da sadece uluslararası ceza mahkemelerinin statülerinde

⁹³ UAD, *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine Çekinceler* (Danışma Görüşü), 28 Mayıs 1951, s. 23.

⁹⁴ Aksar, s. 11.

⁹⁵ Schabas, *Genocide*, s. 221-233; Vajda, s. 150; Micol Sirkin, "Expanding the Crime of Genocide to Include Ethnic Cleansing: A Return to Established Principles in Light of Contemporary Interpretations", *Seattle University Law Review*, 33(2), 2010, s. 500.

⁹⁶ Vajda, s. 150. Atıfta bulunulan çalışmada etnik temizlik belirsiz, canlı gibi sıfatlarla betimlenerek kavramın hukuken tanımlanmış ve çerçevelenmiş olmadığı vurgulanmaktadır; Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190.

uluslararası suç olarak yer almaz, Soykırım Sözleşmesine aykırılık çerçevesinde devletlerin sorumluluğunu da doğurabilmektedir. Ek olarak UAD ve Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK) da soykırım yasağının emredici norm niteliğinde olduğunu teyit etmişlerdir⁹⁷.

UAD önündeki Soykırım Sözleşmesinin Uygulanmasına ilişkin Gambiya v. Myanmar uyuşmazlığında Gambiya, soykırımın etnik temizlik, ayrımcılık gibi diğer yasaklı davranışlardan farklı ancak bunlarla yakın ilişkili olduğunu belirtmiştir⁹⁸. Peki birbirinden farklı olan bu iki kavram birlikte bulunabilir mi? Schabas kavramlar arasında içtihadî ve teorik bulanık bir çizginin olduğunu kabul eder⁹⁹. Ancak ona göre etnik temizliğin niyet ve amacı zorla yerinden etme iken soykırımın fiziksel yok etme olmakta¹⁰⁰, iki kavram böylelikle birbirinden ayrılmaktadır. Etnik temizlik ve soykırımın gerçekleştirilmelerine yönelik fiiller benzerse de oldukça farklı kasıtlara sahiptirler ve farklı sonuçlara yönelirler, dolayısıyla ikisinin birlikte var olması Schabas tarafından mantıksal olarak anlaşılabilir bulunmamaktadır¹⁰¹. Bunun nedeni soykırımın hedef alınan grubun yok edilmesini amaçlaması ancak zorla yerinden etme olarak anlaşılan etnik temizliğin grubun varlığına yönelmemesidir. İkisinde de mevcut olabilen etnik homojenleştirme hedefi soykırımda kısmen veya tamamen yok etmeyle yerine getirilirken etnik temizlikte ilgili etnik topluluğun bir bölgeden çıkarılması yoluyla yapılır. Söz konusu grubun yerinden edilmesi, Soykırım Sözleşmesi sadece coğrafi olarak yerinden etmeye yönelik bir korumayı amaçlamadığından, soykırım fiili bakımından yetersiz kalacaktır¹⁰². Ancak EYUCM bu ikisinin bağdaştığı yönünde görüş bildirmekte¹⁰³, Krstic kararında

⁹⁷ UAD, *Kongo Ülkesinde Silahlı Faaliyetler*, Demokratik Kongo Cumhuriyeti v. Ruanda, 3 Şubat 2006, p. 64. Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Maddelerin 3. bölümünde devletlerin emredici normların ağır ihlallerinden sorumluluğu düzenlenmiştir; UHK, Genel Uluslararası Hukukun Emredici Normlarının Saptanması ve Hukukî Sonuçları Taslağı Şerhi, 2022, s. 18-19, 87.

⁹⁸ UAD, *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmenin Uygulanması*, Gambiya v. Myanmar, 11 Kasım 2019 (Application Instituting Proceedings and Request for Provisional Measures), p. 4.

⁹⁹ Schabas, *Genocide*, s. 233.

¹⁰⁰ Schabas, *Genocide*, s. 233.

¹⁰¹ Schabas, *Genocide*, s. 234.

¹⁰² Mettraux, s. 176-177. Bu noktada Soykırım Sözleşmesinin hazırlık çalışmaları esnasında Suriye Delegasyonu tarafından 2. maddeye eklenmesi teklif edilen ancak kabul edilmeyen düzenleme -"grubu sonrasında maruz kalacakları kötü muamele tehdidinden kaçmak için evlerini terk etmeye zorlama kastıyla önlemler almak"- anılmalıdır. Pégurier, s. 104.

¹⁰³ *Brđanin Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-99-36, 1 Eylül 2004, p. 977 dn 2456.

Srebrenitsa'daki Bosnalı Müslüman topluluğunu fiziksel olarak ortadan kaldırmının ek önlemi olarak bu topluluğun kadın, çocuk ve yaşlı nüfusuna karşı zorla nüfus transferinin uygulandığını dolayısıyla hem soykırımın hem de etnik temizliğin birlikte mevcut olabildiğine değinmektedir¹⁰⁴.

Etnik temizlik ve soykırım kavramlarının birbirinin yerine geçecek biçimde kullanılmalarının bazı sorunları ortaya çıkardığı belirtilir¹⁰⁵. Bu duruma BM GenK'nin 7 Nisan 1993 tarihli kararında yer alan “soykırımın bir biçimini teşkil eden menfur, tiksindirici ‘etnik temizlik’ politikası”¹⁰⁶ ifadesi örnek gösterilir. Ancak kanaatimizce soykırım ve etnik temizlik bu kararda eş anlamlı biçimde kullanılmamaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere soykırım ve etnik temizlikten biri hukuken bir suç tipi iken diğeri devletin unsurlarından insan topluluğunun farklı unsurlardan arındırılmasına yönelik fiilleri ifade eder¹⁰⁷. Bu halde etnik temizlik için başvuru fiiller soykırım suçunun (yahut diğer uluslararası suçların) maddî unsurları kapsamına girdiğinde buna mane vî unsurun, özel kastın eşlik ettiği hallerde soykırım suçunu oluşturabileceklerdir. Soykırım ve etnik temizlik birden fazla fiil ile işlenebildiğinden bu iki kavramı birbirinden ayıran öncelikli olarak fiiller değil işlenen fiillerle ortaya çıkan sonuç ile niyet veya kast olmaktadır. Etnik temizlikle soykırım arasındaki amaç yönünden farklılığa değinen Schabas'a göre etnik temizliğin içerdiği öldürme fiili zorla yerinden etmeyi tetikleme kastıyla yapılmaktadır¹⁰⁸. Bir başka deyişle örneğin soykırımdaki öldürme fiilleri ile etnik temizlikteki öldürme fiilleri kastları itibarıyla ayrılırsalar da ikisi de öldürme fiilini içerebilir.

İçtihadî olarak soykırım suçu yönünden kısmen yok etmenin söz konusu olduğu hallerde grup nüfusunun sayısal olarak ne kadarlık bir kısmının yok edilmesi gerektiği tartışılmıştır. Bu değerlendirmeler grubun belli başlı liderlerinin, öncülerinin yok edilmesinin de grubun kısmen yok edilmesi

¹⁰⁴ *Krstić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-98-33, 2 Ağustos 2001, p. 595.

¹⁰⁵ Vajda, s. 150.

¹⁰⁶ BM, Genel Kurulu Res 47/121, 7 Nisan 1993, BM Belge A/RES/47/121, s. 2.

¹⁰⁷ Elbette etnik temizliğin bu yönde ele alınması onu uluslararası hukuka uygun hale getirmektedir. Etnik temizlik koruma sorumluluğuna gidilebilecek haller arasında sayıldığından buna göre devlet egemenliği uluslararası sistemin koruma altına aldığı esas unsurlardan olsa da soykırım, etnik temizlik veya katliamlara sessiz kalınmasının gerekçesi olarak kullanılmayacaktır. Sercan Reçber, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, On İki Levha Yayıncılık, 2016, s. 191-192.

¹⁰⁸ William Schabas, “Problems of International Codification – Were the Atrocities in Cambodia and Kosovo Genocide?”, *New England Law Review*, 35(2), 2001, s. 295.

kapsamında soykırım suçunun mevcut olabileceği noktasına varmıştır¹⁰⁹. Grup üyeleri arasında belli bir öneme sahip olanların yok edilmeleri halinde grubun geri kalanlarının içine gireceği duruma göre soykırımın varlığının tespit edileceği belirtilir¹¹⁰. Bu çerçevede Uzmanlar Komisyonu sonuç raporu fiziksel yok etmeyle ilgili verilere yer verse de bunun yanı sıra kaçmaya zorlamak gibi fiziksel yok etmenin dışına çıkan verileri de içermektedir¹¹¹. Hatta kimi yargı mercilerinin grubun sosyal, kültürel varlığına yapmış olduğu atıflar grubun belirli bir bölgeden zorla çıkarılması halinde grup niteliğini ayakta tutamayacağı durumlarda¹¹² etnik temizlik ile soykırım arasındaki ayrımın görünürlüğünün ortadan kalkmasına sebep olmaktadır. Bir grubun göçe zorlanması için grubun önde gelenlerinin fiziksel olarak yok edilmesi, soykırım kastının tespit edilemediği hallerde etnik temizlik ile soykırımın birbirinden ayırt edilmesini güçleştirir. Uygulamada bir yerden çıkarma (*to remove*) ile yok etmenin (*to destroy*) birbirinin yerine kullanılmasının ya da eş anlamlı olarak anlaşılmasının da soykırım ile etnik temizliği yakınlılaştırdığı, çünkü gerçekte yerinden etme ile yok etme arasındaki çizginin çoğu zaman bulanık hale geldiği belirtilir¹¹³. Ancak etnik temizliğe tâbi tutulan grubun bunun sonucunda etnik, kültürel vb. yapısını yitirmesi nedeniyle varlığını sürdürememesi halinde soykırım ile benzer bir sonuç ortaya çıksa da Soykırım Sözleşmesindeki ve bundan mülhem metinlerdeki tanımlar kültürel soykırımı içermediğinden aralarındaki esaslı farklılık devam etmektedir¹¹⁴. Uluslararası yargı organlarının kararlarında ağırlık, soykırımın fiziksel ve biyolojik ortadan kaldırma olarak anlaşılmasından yana olmuştur¹¹⁵. Burada kavramları yaklaştıran husus, etnik temizliğin doğrudan grubun fiziksel varlığını hedef almıyorsa da grubun varlığına etki eden sonuçlar doğurabilmesidir. İkisinin ayırt edilebilmesi için olgusal durum genel olarak değerlendirilmeli ve zorla

¹⁰⁹BM, Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 27 Mayıs 1994, BM Belge S/1994/674, p. 94; *Jelisić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-95-10, 14 Aralık 1999, p. 82.

¹¹⁰BM, Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 27 Mayıs 1994, BM Belge S/1994/674, p. 94.

¹¹¹BM, Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 27 Mayıs 1994, BM Belge S/1994/674, p. 94.

¹¹² Vajda, s. 157-158.

¹¹³Pégorier, s. 140-141.

¹¹⁴Schabas, "Problems of", s. 295.

¹¹⁵Pégorier, s. 139-143; *Krstić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-98-33, 2 Ağustos 2001, p. 580.

yerinden etmenin soykırım suçunun unsurlarını içerip içermediği tespit edilmelidir¹¹⁶. Nitekim UAD Bosna Soykırım Kararında sınır dışı (*deportation*) veya yerinden etmenin (*displacement*) grubun ortadan kaldırılması anlamına gelmesinin gerekmediğini belirtmektedir¹¹⁷. Ancak ilgili kolektif yapının ortadan kaldırılması sonucunun farklı araçlarla gerçekleştirilebileceği ve kültürel yok etme ile biyolojik veya fiziksel yok etme arasındaki farkın kastla değil araçlarla ilgili olacağı da savunulmaktadır¹¹⁸. Bu noktada kültürel soykırım ile etnik temizliğin aynı anlama gelmediği, varılmak istenen nihaî amaç yönünden kültürel soykırımın da belli bir bölgeyle sınırlanmayan yok etme kastı dolayısıyla etnik temizlikten ayrıldığı belirtilebilir.

Etnik temizlik ve soykırım arasında sınıflandırılmaları ve özgülendikleri sonuç yönünden farklılıklar olsa da bunların birlikte değerlendirilmesini gerektirecek benzer yönleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki belirli bir gruba yönelme ve belirli bir bölgenin farklı dil, din, kültür vb unsurlardan arındırılmasına yönelik olabilir. Tanımı itibarıyla bir bölgenin zorla ya da yıldırma yoluyla homojen kılınması olarak ifade edildiğinden¹¹⁹ etnik temizliğin bir ülkenin “temizlenmesine” yönelen daha çok coğrafi bir kavram olduğu savunulmaktadır¹²⁰. Soykırımın özel kastı belirli ülkedeki grup üyelerinin kısmen veya tamamen yok edilmesiyle sınırlı olmasa da uygulamada bu tür bir politikanın uygulanmasıyla varılan sonuç belirli bir bölgenin arındırılması olmaktadır. Çünkü soykırım suçunun failleri belirli bölgelerde etkili olabilecek ve planlarını belirli bölgelerde uygulayabileceklerdir. Etnik temizlik kavramının özü itibarıyla bir bölgede baskın olan -bunun kaynağında nüfus itibarıyla yoğunluk yahut sahip olunan güçlü pozisyon bulunabilir- grubun “istenmeyen”, “diğer” olarak ifade ettiği gruba karşı sistematik bir biçimde yöneltilen ihlalleri belirttiği söylenebilir. Bununla hedeflenen homojen bölgenin yaratılması, buradaki insan topluluğunun “istenen” ve kendi gruplarına ait kimselerden oluşmasıdır.

Temizlenmesi hedeflenen unsur bir insan grubudur. Belirli bir etnik gruba karşı farklı düzeyde ayrımcılık yahut şiddet içeren fiillerin işlenmesiyle etnik temizlikte amaçlanan, hedefteki grubun o ülkede fiziksel, biyolojik veya

¹¹⁶ Mettraux, s. 178 dn 63, 64.

¹¹⁷ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 190.

¹¹⁸ Uraz, s. 191, 37.

¹¹⁹ Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 17.

¹²⁰ Lieberman, “Ethnic Cleansing”, s. 44.

kültürel olarak bulunmamasıdır. Etnik temizliğin yöneldiği kitlenin ne tür özelliklere sahip olması gerektiği konusu soykırım ile aralarında görünüşte bir benzerlik teşkil eder. Soykırım Sözleşmesine göre bu suçun fiillerinin millî, etnik, ırkî veya dinî bağlarla bir araya gelen bir grubu hedef alması gerekmektedir. Suçun mağduru olabileceklerin, dinî gruplar hariç, sabit ve üyelerinin kendi iradeleriyle o gruba katılmayı tercih etmediği kalıcı nitelikli gruplar olduğu, sosyal ve politik grupların bu kapsamda olmadığı¹²¹ ifade edilmiştir¹²². Burada önemli olan mağdur grubun millî, etnik, ırkî ve dinî ayırt edici özellikleri üzerinden belirleneceği, bu tür bir gruba üye olunmamasına dayanılamayacağıdır¹²³. Soykırım suçunda grubun pozitif olarak belirli bir ayırt edici özelliğe sahip olma üzerinden belirlenmesi, negatif biçimde yani belirli millî, etnik, ırkî ve dinî vasfa sahip olmama üzerinden belirlenen gruplara yönelmiş fiillerin varlığı halinde soykırım için aranan özel kastın tespit edilmesini zorlaştırdığından daha uygun görülür¹²⁴. Öte yandan negatif ayırt edici özellikler üzerinden belirlenen grupların durumunda soykırıma varmayan etnik temizliğin insanlığa karşı suçların maddî unsurunu oluşturabileceği belirtilmektedir¹²⁵. Örneğin EYUCM *Vasiljevic* kararında etnik temizliğin hedefindeki grubu “Sırp olmayan nüfus” olarak ifade etmektedir¹²⁶. Zira bir grubun sahip olduğu ortak kimlik dolayısıyla, ayrımcılık temelinde hedef alınması etnik temizliğin söz konusu olması için yeterli görülmektedir¹²⁷. Dolayısıyla etnik temizlikte bir grup sahip olduğu bazı özellikler nedeniyle hedef alınabileceği gibi sahip olmadığı özellikler dolayısıyla da hedef alınabilir.

Etnik temizlikteki “etnik” sözcüğünün mutlaka etnik grupları ifade edecek biçimde anlaşılıp anlaşılmayacağı tartışılabilir. Etnik temizlik kavramı da bir kolektif yapıya yönelmektedir. Hedef alınan yapı tespit edilirken

¹²¹ Olgun Değirmenci, “Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 70, 2007, s. 82.

¹²² *Akayesu Davası* (İlk Derece Kararı) RUCM-96-4, 2 Eylül 1998, p. 511; Antonio Cassese, *International Criminal Law*, Oxford University Press, 2003, s. 101; Erdem, Tezcan, Önok, s. 549-550.

¹²³ Soykırım Kararı (Bosna Hersek v. Sırbistan Karadağ), p. 193.

¹²⁴ Schabas, *Genocide*, s. 131; Erdem, Tezcan, Önok, s. 549.

¹²⁵ Sevin Elekdağ, “13 Yıldır Beklenen Karar: Soykırım Sözleşmesi’ne Dayanılarak Uluslararası Adalet Divanı’nın Önüne Getirilen İlk Dava”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 1, 2006, s. 228-229.

¹²⁶ *Vasiljević Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-98-32, 29 Kasım 2002, p. 58.

¹²⁷ Pégorier, s. 126; Töner Şen, s. 265.

işlenen fiillerin “istenmeyen”¹²⁸ yahut “diğer” olarak nitelendirilen bir gruba yönelmesine dayanıldığı, Soykırım Sözleşmesinde sayılan gruplardan etnik grup olarak tanımlanmaması gerektiği ortaya çıkmaktadır: “Etnik” kavramıyla ifade edilen grubun mutlaka etniklik temelinde bir araya gelen bir grup olmasının değil etnik veya dinî ayrımcılık, politik, stratejik veya ideolojik sebeplerle ya da bunların kombinasyonu ile istenmeyen bir grup olmasının gerektiği belirtilir. Dolayısıyla etnik sözcüğünün geniş bir biçimde -diğerlerinden farklı, ayrı bir kimliğe sahip olunması biçiminde- anlaşılması gerekmektedir¹²⁹. Bu nedenlerle etnik temizliğin yalnızca etnik gruplara karşı yürütülebilecek bir politika olmadığı çünkü etnik grubun objektif olarak belirlenemeyecek, genişletilmiş bir anlamının bulunduğu savunulmaktadır¹³⁰. Bu çerçevede *Akayesu* kararıyla Tutsi’lerin kendilerini öldürmek için hedef alanlar tarafından ayrı bir grup olarak belirlendiği, fail ile mağdur/kurban arasında objektif bir etnik farklılık bulunmadığı belirtilmiştir¹³¹. Ancak etnik temizliğin etniklik veya kültürel birlik temelinden tamamen bağımsız, siyasal veya sosyal gruplara yönelebilmesine dair bir kabulün uygulama veya doktrinde yer aldığı söylenemeyecektir. Bunun yanı sıra söz konusu grubun nasıl belirleneceği konusunda ise EYUCM dinî gruplar dışında kalan etnik, ırksal ve ulusal grupların objektif biçimde belirlenmelerinin tehlikeleri bulunduğunu, bunların sübjektif olarak değerlendirilmeleri gerektiğini kabul eder¹³². Objektif kriterlerin uygulanması Soykırım Sözleşmesinin konu ve amacıyla da bağdaşmaz bulunmakta, ancak uluslararası yargı mercileri grupların belirlenmesinde objektif veya sübjektif kriterler arasında mutlaka bir seçim yapmayabilmektedir¹³³. Tüm bunların dışında soykırım ve etnik temizlik bakımından grupların belirlenmesinde üçüncü bir yolun, grupları referans olarak almayan bir yolun, mümkün olup olmadığı da tartışılmaktadır¹³⁴. Bell-Fialkoff tarafından yapılan “istenmeyen gruba” dayalı tanımın gruplardan ziyade sebeplere bağlı olması nedeniyle uzun süreler

¹²⁸ Bell-Fialkoff, s. 110; Petrovic, s. 349.

¹²⁹ Lieberman, “Ethnic Cleansing”, s. 44.

¹³⁰ Pégorier, s. 150, 151.

¹³¹ *Akayesu Davası* (İlk Derece Kararı) RUCM-96-4, 2 Eylül 1998, p. 171-172; Pégorier, s. 150-152.

¹³² *Jelisić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-95-10, 14 Aralık 1999, p. 70.

¹³³ *Krstić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-98-33, 2 Ağustos 2001, p. 556; Pégorier, s. 155-156.

¹³⁴ Pégorier, s. 157.

modası geçmeden uygulanabileceği belirtilir¹³⁵. Ancak akılda tutulmalıdır ki etnik temizlik hakkında bu tür bir değerlendirme aslında etnik temizliğin nasıl anlaşıldığı ile ilgili öznel bir yargıyı ortaya koymakta, hukuken tanımlanmamış olması¹³⁶ kavram üzerinden yapılacak değerlendirmelerin objektifliğini güçleştirmektedir. Sonuç olarak böylelikle etnik temizlik ve soykırım arasında hedeflenen mağdur/kurban grubu bakımından başta benzerlik gibi görünen bir başka farklılık ortaya çıkmaktadır.

Etnik temizlik ve soykırımın sistematik, bir plan dahilinde işlenmeleri bakımından ayrılmaları güçtür. Soykırımın unsurları arasında bir plan dahilinde işlenmesi bulunmamakla birlikte plansız bir biçimde işlenmesinin oldukça zor olduğu ya da planın varlığının suçun tespitini kolaylaştırdığı değerlendirilmektedir¹³⁷. EYUCM de kararlarında soykırım planı ile etnik temizlik planı arasında birtakım benzerlikler olabileceğini belirterek iki kavramın da bir planı içerdiğine değinmektedir¹³⁸.

Etnik temizlik ve soykırım arasında yapılmaya çalışılan ayırımın elmaların ve armutların kıyaslanması olmasa da zorlayıcı bir kıyaslama olduğu belirtilmelidir. Nitekim birinin hukukî bir tanımı yokken diğeri uluslararası hukukta suç tipi olarak düzenlenmiştir ve soykırım yasağı bir emredici norm olarak kabul edilmiştir. Kavramlar arasındaki farklar etnik temizliğin uluslararası hukuku soykırım kadar ihlal etmemesinden değil etnik temizliğin geniş doğasından kaynaklanmaktadır. Yani etnik temizlik insancıl hukuk kurallarının ihlali yahut da insan hakları normları gibi uluslararası hukuk normlarının ihlali yoluyla gerçekleştiğinde de uluslararası hukuk ihlal edilmiş olur. Burada önemli olan etnik temizliğin basitçe tanımlanmasındaki gibi bunun belirli bir toprak parçasının belirli bir etniklikten arındırılmaya yönelmesi nedeniyle geniş bir yelpazedeki farklı fiillerle gerçekleştirilebilecek olmasıdır. Keza uluslararası hukukta en çok uluslararası suçlar kapsamında yerinden etmeye yönelik fiillerle bağdaştırılıyor olması da etnik temizliği bu suçlara özgü hale getirmeyebilir. Özellikle etnik grubun hedef alınan dil, din, kültür gibi ayırt edici niteliklerini kullanmalarının engellenmesi veya bu niteliklerini kullanmaktan yıldırma suretiyle vazgeçirilmek istenmeleri, bu

¹³⁵ Pégrier, s. 160.

¹³⁶ Reçber, s. 211-212.

¹³⁷ Erdem, Tezcan, Önok, s. 555; Schabas, *Genocide*, s. 251-252; *Jelisić Davası* (Temyiz Kararı) EYUCM-95-10, 5 Temmuz 2001, p. 48.

¹³⁸ *Krstić Davası* (İlk Derece Kararı) EYUCM-98-33, 2 Ağustos 2001, p. 562.

kimselerin “istenen” dil, din, kültür gibi nitelikler edinmeye zorlanmaları da bunlara bağlı olarak yerlerinden edilirlse etnik temizlik teşkil edecektir. Bu halde bir sonuç olarak yahut da bir hedef olarak etnik temizliğe çeşitli araçlarla varılabilecektir, bunlar bireysel cezaî sorumluluk doğuran uluslararası ceza hukuku kapsamında suç, devletin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerine aykırılık kapsamında insan hakları ve insancıl hukuk kurallarının ihlal edilmesi olabilecektir.

3.Geniş Anlamıyla Etnik Temizlik: Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Uluslararası İnsancıl Hukuk Yönünden

Belirli bir etnik grubun bir toprak parçasından şiddet ve yıldırmaya dayalı yöntemlerle çıkarılması¹³⁹ sonucunu ifade eden etnik temizliğin uluslararası hukukta kabul gören bir tanımı bulunmasa da hedeflediği sonucu ortaya çıkaran fiiller uluslararası hukukun çeşitli kurallarının ihlallerini içerebilir. Dar anlamıyla uluslararası ceza hukuku kurallarının ihlaliyle etnik temizliğin gerçekleştirilmesini önceki başlıkta aktarmaya çalıştık. Bunlar dışında etnik temizliğin uluslararası insancıl hukuk ile insan hakları ihlallerini de içerdiği ve ayrımcılıktan yok etmeye tüm mümkün yöntemlerle gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir¹⁴⁰. Etnik temizlik kapsamındaki fiiller koruma sorumluluğu çerçevesinde de değerlendirilmiş ve koruma sorumluluğunu doğuran etnik temizliğin öldürme, zorla yerinden etme, terör fiilleri veya tecavüz ile gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir¹⁴¹. Nihayetinde etnik temizlik insancıl hukuk ve insan haklarının ağır ihlali hallerinde uluslararası toplumun müdahalesini mümkün kılan koruma sorumluluğuna başvurulabilecek haller arasında sayılmıştır.

Uluslararası alanın temel nitelikli insancıl ilkeleriyle ters düşen soykırım ve etnik temizliğin çeşitli insan topluluklarına yönelik şiddet spektrumunda buldukları belirtilir ve buna göre spektrumun en uzak ucunda soykırım yer almaktadır¹⁴². Yani aslında birbirinden farklı olan bu iki kavram etnik temizlikte başvuru yöntemlerinin soykırıma varmasıyla örtüşür hale gelmekte ve bu

¹³⁹ BM, Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 27 Mayıs 1994, BM Belge S/1994/674, p. 130; Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 17.

¹⁴⁰ Petrovic, s. 351.

¹⁴¹ Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu, *Koruma Sorumluluğu*, International Development Research Center, 2001, s. 32-33, 81.

¹⁴² Lieberman, “Ethnic Cleansing”, s. 45.

durumda bazen sadece soykırım söz konusu olabilirken bazen ikisi birden mevcut olabilmektedir¹⁴³.

Etnik temizliği geniş anlamıyla ele aldığımızda ise söz konusu spektrumun bizzat etnik temizlik olabileceği de değerlendirilebilir bir husustur ve bu durumda içine şiddete dayanmayan veyahut hukuka uygun hale getirilmiş yolların da girip girmeyeceği tartışılmalıdır. Etnik temizlik, soykırım ve nüfus mübadelesi arasındaki farkların etnik değişimin türüne, yöntemine ve sonucuna yahut başvuru aşırılığa göre ortaya konabileceği belirtilmekle kavramın daha da genişletilmesi söz konusu olmaktadır: buna göre etnik temizliğin görünümüleri olarak nüfus mübadelesi en makul hale getirilmiş, ılımlaştırılmış yöntemi oluştururken soykırım en uç örnektir¹⁴⁴. Buna keza soykırımda bir topluluğun kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması hedeflenirken etnik temizlik ve nüfus mübadelesinde bir bölgenin ya da ülkenin bir etnik gruptan temizlenmesi söz konusu olduğundan zorla yerinden etmedeki “zor” her zaman hukuka aykırı yollarla değil hukuka, en azından pozitif hukuka, uygun hale getirilmiş yollarla da kullanılabilir. Dolayısıyla spektrumun bir ucundaki fiiller insanların hareket ettirilmesine yönelik hukukî ya da kısmen hukukî yöntemlerdir¹⁴⁵. Ancak hukuka uygun hale getirilmiş yöntemlerin geniş anlamıyla etnik temizliğin içine alınması, kavramı belirli bir etnik grubu bir toprak parçasından şiddet ve yıldırımaya dayalı yöntemlerle çıkarma¹⁴⁶ olarak ele aldığımız için tartışılmalıdır. Zira mübadele andlaşmaları gibi pozitif uluslararası hukukun bir parçası haline getirilse de tartışmalı yöntemler¹⁴⁷, bir ülkenin insan topluluğunu homojen hale getirme açısından etnik temizlik sonucunu sağlarlar. Ancak BM'nin kurulması sonrasında yaşanan insan haklarının ve silahlı çatışmalar esnasında bireylerin korunmasına ilişkin gelişmeler, etnik temizliğin araçlarını uluslararası hukuka aykırı hale getirmiştir¹⁴⁸. Petrovic etnik temizliği dinî, etnik veya ulusal kökenine dayanarak bir grubu belirli bir bölgeden sistematik

¹⁴³ Lieberman, “Ethnic Cleansing”, s. 45.

¹⁴⁴ Jenne, s. 113; Naimark.

¹⁴⁵ Naimark.

¹⁴⁶ BM, Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), 27 Mayıs 1994, BM Belge S/1994/674, p. 130; Lieberman, *Korkunç Kader*, s. 17.

¹⁴⁷ Umut Özsu, “Fabricating Fidelity: Nation-Building, International Law, and the Greek-Turkish Population Exchange”, *Leiden Journal of International Law*, 24, 2011, s. 826.

¹⁴⁸ Özsu, s. 846.

biçimde tasfiye etmeyi amaçlayan bir başka grubun belirgin politikası olarak tanımlamakta ve bu politikayı ayrımcılıktan yok etmeye varan tüm muhtemel yöntemlerin kullanılarak insan hakları ve insancıl hukukun ihlal edilmesi olarak tespit etmekteydi¹⁴⁹. Ancak bu noktada bir hususa dikkat çekmek gerekir. Etnik temizlik bir üst başlık olarak değerlendiriliyorsa mutlaka bir bölgenin belirli bir etnik topluluktan arındırılması için diğer grubun bu bölgeden ya da ülkeden gönderilmesi anlamını taşıması gerekmektedir. Zira bunun bir görünümü soykırım ise, etnik temizlik soykırım yoluyla da gerçekleştirilebilecek ve dolayısıyla belli bir grubun ortadan kaldırılmasına yönelmiş de olabilecektir¹⁵⁰. Bu nedenle etnik temizlik spektrumu farklı şiddet ve zor yöntemlerini içerdiğinden bazı araçlar ülkesel homojenleşmeyi bazıları da şiddetin derecesini vurgulayabilmektedir.

Hangi uluslararası insancıl hukuk veya insan hakları hukuku ihlallerinin etnik temizlik kapsamında olduğunu ortaya koyan bir tanım olmadığı ve etnik temizlik bir arındırma sonucunu hedeflediği için bu sonucu meydana getiren ihlaller etnik temizlik kapsamında olabilecektir. Belirtmek gerekir ki bu türden ihlaller bir planın icrası için, genel olarak, birlikte gerçekleştirilmişlerdir. Eski Yugoslavya'nın dağılması sürecindeki etnik temizlik uygulamasını değerlendiren Petrovic bunun doğrudan askerî operasyonlar kapsamında ya da dolaylı olarak askerî operasyonları destekleyici biçimlerde gerçekleştirilen ve aynı bölgede yaşayan bir grubun üyelerinin diğer etnik gruba yönelttiği bir davranış olduğunu belirtmiştir¹⁵¹. Bu davranış yahut tutum kategorileri idarî önlemleri, diğer şiddete dayanmayan önlemleri, korkutma önlemlerini ve askerî önlemleri içermektedir¹⁵². Dolayısıyla etnik temizliğin sınırlı biçimde askerî fiil ve önlemleri ifade etmese de askerî operasyonlarla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilebilmesi aranmıştır.

İlk gruptaki idarî önlemler belirli azınlık gruplarının sürekli kimlik kontrolüne tâbi tutulması¹⁵³, hastanede kimi etnik gruplara ait çocukların

¹⁴⁹ Petrovic, s. 351.

¹⁵⁰ Mettraux, s. 419-420.

¹⁵¹ Petrovic, s. 344.

¹⁵² Mettraux, s. 345-347.

¹⁵³ BM GenK ve GüvK, "Human Rights Questions: Human Rights Situations and Reports of the Special Rapporteurs and Representatives Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia Note by the Secretary-General", 17 Kasım 1992, BM Belge A/47/666 S/24809, p. 17.

tedavi edilmemesi¹⁵⁴ olarak örneklenmiştir¹⁵⁵. Diğer bir grupta sayılan ve idari önlemler gibi şiddete dayanmayan önlemler arasında ise taciz amaçlı aramalarla¹⁵⁶ ölüm tehditleri¹⁵⁷ bulunmaktadır¹⁵⁸. Bu iki önlem kategorisiyle yıldırmanın amaçlandığı söylenebilir. Korkutmaya yönelik eylemler askerî operasyon kapsamında gerçekleşmeyen fakat gerek asker gerekse de siviller tarafından gerçekleştirilebilen eylemleri ifade etmektedir¹⁵⁹. Bunun örnekleri olarak sivil nüfusun gözaltına alınması, kötü muameleye maruz bırakılması ve kamplara yahut cezaevlerine gönderilmesi; kültürel ve dinî anıt ve alanların tahrip edilmesi¹⁶⁰, çalışmanın engellenmesi, evlerin tahrip edilmesi ve sokakta korkutma ile tehdit¹⁶¹ verilmektedir¹⁶². Etnik temizliğin askerî önlem kategorisinin örnekleri temelde sivil hedeflerin kastî biçimde seçilmesini, hedeflenen grubun yaşantısını güç hatta imkânsız hale getirmeyi içermektedir¹⁶³. Belirtilenlerin kesinlikle bulunması gereken eylemleri içermediğini, tanımlayıcı olmadığını belirten Petrovic bu örneklerin insan hakları hukuku ile insancıl hukukun ihlallerini oluşturduğunu ifade eder. Nitekim yazara göre bu ihlallerin ardındaki sistematik davranış kalıbı tespit edilemezse etnik temizlik tespit edilemeyebilecektir. Bu durumda uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerin ihlali tespit edilse de bunların bağlamını oluşturan etnik temizlik politikası gözden kaçırılabilir. Zira etnik temizlik için kullanılan çoğu yöntem 1949 Cenevre Konvansiyonları ve bunlara ek 1977 Protokollerinin ağır ihlallerini içerdiğinden bağımsız olarak

¹⁵⁴ BM İnsan Hakları Komitesi, "Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki", 28 Ağustos 1992, BM Belge E/CN.4/1992/S-1/9, p. 9.

¹⁵⁵ Petrovic, s. 345.

¹⁵⁶ BM, İnsan Hakları Komitesi, "Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki", 10 Şubat 1993, BM Belge E/CN.4/1993/50, p. 25.

¹⁵⁷ BM İnsan Hakları Komitesi, "Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki", 6 Eylül 1993, BM Belge E/CN.4/1994/8, p. 11.

¹⁵⁸ Petrovic, s. 346.

¹⁵⁹ Petrovic, s. 346.

¹⁶⁰ BM GenK ve GüvK, "Human Rights Questions: Human Rights Situations and Reports of the Special Rapporteurs and Representatives Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia Note by the Secretary-General", 17 Kasım 1992, BM Belge A/47/666 S/24809, p. 26.

¹⁶¹ BM, İnsan Hakları Komitesi, "Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki", 10 Şubat 1993, BM Belge E/CN.4/1993/50, p. 26.

¹⁶² Petrovic, s. 346.

¹⁶³ Petrovic, s. 348.

da tespit edilebilecektir¹⁶⁴.

Etnik temizliği tanımlayan iki önemli özelliğin sistematik olma ve farklı unsurlardan arınmış bölge veya ülke oluşturmaya yönelme olduğu kabul edilebilecektir. BM İnsan Hakları Komitesi Özel Raportörü Mazowiecki'ye göre insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri sadece Bosna Hersek'te yaşanan savaşın göstergeleri değil etnik bakımdan homojen alanlar yaratmak için kasten başvurulan yöntemlerdir¹⁶⁵. İhlallerin sistematik bir biçimde devam etmesi ile de aslında bölgede istenen sonucun ortaya çıktığı, 810.000 kişinin ülke içinde yer değiştirdiği ve 700.000 kişinin de önceden Yugoslavya'nın parçası olan diğer devletlere gittiği görülmektedir¹⁶⁶. Aybay da etnik temizlik politikasının sonucunu şöyle betimlemiştir: “ya insanlar öldürülüyor ya da canlarını kurtarmak için daha güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalıyorlardı”¹⁶⁷. Kanaatimizce Aybay'ın bu ifadesi etnik temizliğin hem yok etme hem de zorla yerinden etme ile gerçekleştirilebileceğini ve dolayısıyla içine soykırımı da alabilen sistematik bir ihlaller bütünü olduğunu göstermektedir. Bu ihlallere, grubun hedef alınan özelliklerine bağlılığına göre iki biçimde tepki verilmesi mümkündür; ya söz konusu etnik özellikler terk edilecek yani hedef alınan grup bu özelliklerinden kaynaklanan davranışları sergilemeyecektir yahut da söz konusu ülke ilgili etnik grup tarafından terk edilecektir.

Sonuç olarak karşımıza etnik temizliğin biri ayrımcılığa dayalı suçları diğeri de ayrımcılığa dayalı diğer ihlalleri içeren iki görünümü çıkmıştır. Bunun nedeni etnik temizliğin hem uluslararası suç teşkil eden hem de etmeyen ihlallerle ortaya çıkabilmesidir. Uluslararası hukuk bağlamından bakarsak bunların ilk grubu aslında spesifik bir uluslararası suçu değil uluslararası suçlar bakımından belirli tür maddi unsuru diğeri ise nüfusun yerinden edilmesine yol açan uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukuku ihlallerini kapsamaktadır.

¹⁶⁴ Petrovic, s. 348, 353.

¹⁶⁵ BM, İnsan Hakları Komitesi, “Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki”, 10 Şubat 1993, BM Belge E/CN.4/1993/50, p. 16.

¹⁶⁶ BM, İnsan Hakları Komitesi, “Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki”, 10 Şubat 1993, BM Belge E/CN.4/1993/50, p. 20.

¹⁶⁷ Rona Aybay, “Bosna Hersek İnsan Hakları Mahkemesi'nin Srebrenitsa Toplukıyını Kararı”, *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 2007, s. 69.

II. SOYA DÖNÜŞ KAPSAMINDAKİ FAALİYETLERİN ETNİK TEMİZLİK YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. 1989 Zorunlu Göçüne Varan Süreç

1.1984-85 Olayları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Blokunun bir parçası olan Bulgaristan'da komünist rejim, 1990'a yaklaşıldıkça ülkede yaşayan azınlıklara ilişkin baskıya dayalı politikalarını artırmaya başlamıştır. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin kimliğini reddeden, bunların "ataları din değiştirdiği için gerçek kimliğinden kopmuş Bulgarlar" olduğunu savunan politika ile rejim, sözde orijinal kimliklerin benimsenmesini hedeflemiştir¹⁶⁸. Bu hedefe uygun olarak Müslüman Türklerin mevcut kimliği reddedilerek bunların yerine Bulgar kimliği üretilmiştir. Bu yeniden Bulgar kimliği üretimi anılan dönemle ve komünist rejimle sınırlı olmayıp Bulgaristan'ın bağımsızlık süreciyle birlikte takip edilebilmektedir.

Bulgaristan'da 1875'ten sonra azınlıklara karşı yürütülen bazı politikaların, gücün merkezleştirilmesi yoluyla bir ulus inşası programına yöneldiği kabul edilir¹⁶⁹. Bunun bir sonucu olarak Bulgaristan Türkleri 1878 tarihli bağımsızlığın sonrasında ötekileştirme ve dışlamaya tâbi tutulmuş, yönetim tarafından modern ulus inşasının dışında bırakılmışlardır¹⁷⁰. Öte yandan bunun sadece Türklerin dışlanmasıyla yürütülen bir ulus inşası olmadığı, Bulgaristan'da yaşayan ve farklı bir dini ve dili bulunan diğer topluluklara da yöneldiği savunularak¹⁷¹ temelde Bulgar ulus anlayışının güçlendirilmesinin hedeflendiği gösterilmektedir. Türkler ülke nüfusunun neredeyse beşte birini oluşturmaktayken Bulgaristan'ın özerk hale gelmesinden bu zamana sayıca önemli ölçüde azalmışlardır¹⁷². Ancak halen Bulgaristan'ın en kalabalık azınlık

¹⁶⁸ Lieberman, *Genocide*, s. 405.

¹⁶⁹ Daniel G. Bates, "What's in a Name? Minorities, Identity, and Politics in Bulgaria", *Identities*, 1(2-3), 1994, s. 219.

¹⁷⁰ Milena Mahon, "The Turkish Minority under Communist Bulgaria-Politics of Ethnicity and Power", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1(2), 1999, s. 149.

¹⁷¹ Vesselin Dimitrov, "In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984-1985", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2, 2002, s. 7-8.

¹⁷² Rossen Vassilev, "Restoring the Ethnolinguistic Rights of Bulgaria's Turkish Minority", *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 9(3-4), 2010, s. 295-296.

grubunu Türkler oluşturmaktadır¹⁷³. 1878 yılından itibaren Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerin bazıları dönemsel ve kitlesel niteliktedir. Bunlar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1950-51'de Bulgaristan'ın notası sonrasında gerçekleşenler ile 1989'da Bulgaristan hükûmetinin politikalarıyla ortaya çıkan dalgalardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında rejim değişikliği yaşanan Bulgaristan'da 1945 sonrasını iki farklı dönem olarak ele almakta yarar vardır. 1971'e kadar olan dönemde Bulgaristan'ın ilk komünist anayasası olan Dimitrov Anayasası kabul edilmiş, bu anayasa 79. maddesinde ulusal azınlıkların kendi anadillerini öğrenme ve ulusal kültürlerini geliştirme haklarının bulunduğunu kabul etmiştir¹⁷⁴. Söz konusu anayasa maddesi hem ülkedeki ulusal azınlığın varlığını kabul etmiş hem de o dönemde ulusal azınlıklara tanınan anadille ilgili serbestliklerin dayanağını oluşturmuştur. Nitekim Türkçe konuşanlar için anadil okuma yazma oranlarının artırılmasına yönelik programlar geliştirilmiş, devlet okulları Türkçeyi müfredata dahil etmiş, Türkçe enstitüleri kurulmuş, öğretmenler Türkçe eğitimci eğitimi almaları için Azerbaycan'a gönderilmiştir. Bunların yanı sıra Türkçenin kullanılacağı alanlar da yaygınlaştırılmış, Türkçe yayın yapan iki günlük gazete ve bir dergi basılmaya başlanmış; radyo programları, tiyatro ve kültür toplulukları aracılığıyla sosyalizme uygun biçimde Türk azınlığın entelektüel liderleri görünür hale getirilmiştir¹⁷⁵. 1971'deki anayasa değişikliğine dek resmî politikayı yansıtan bu kapsayıcı-kaynaştırıcı¹⁷⁶ uygulamalara rağmen bunun tutarlı bir biçimde yürütüldüğünü söylemek ise güçtür¹⁷⁷. Zira bu dönemde dahi 150000 Türk daha önceden uyarılmaksızın Türkiye'ye sınır dışı edilmiş ve Türkçe eğitim veren okulların, Türkçe tiyatro topluluklarının faaliyetleri durdurulmuştur. Böylece ifade, seyahat ve iletişim özgürlükleri yönünden tam devlet kontrolüne rağmen tanınan serbestlik, kademeli olarak ortadan kalkmaya başlamıştır¹⁷⁸.

Bulgaristan'da yaşayan tüm toplulukları görünüş itibarıyla kapsayan

¹⁷³ Vassilev, s. 295-296.

¹⁷⁴ Muzaffer Kutlay, "The Turks of Bulgaria: An Outlier Case of Forced Migration and Voluntary Return", *International Migration*, 55(2), 2017, s. 166.

¹⁷⁵ Bates, s. 207.

¹⁷⁶ Kutlay, s. 166.

¹⁷⁷ Bates, s. 206-207.

¹⁷⁸ Bates, s. 206-207.

politikaların terk edilmesinde tüm azınlıkların tek bir azınlık kategorisi içerisinde büyümesinden duyulan endişenin etkili olduğu kabul edilir¹⁷⁹. Öte yandan artık vaktiyle “Türk nüfusun kendi kültürünü geliştirmesi ve dilini serbestçe kullanabilmesi için tüm fırsatların yaratılmasından” dahi söz eden¹⁸⁰ Jivkov 1954 itibarıyla Bulgaristan Komünist Partisi'nin başına geçmiştir. 1971'de Jivkov ismiyle anılan anayasada bir öncekindeki gibi ulusal azınlıklar değil köken itibarıyla Bulgar olmayan vatandaşlar ifadesi kullanılmıştır¹⁸¹. Böylece resmî araçlarla bir azınlığın tanınmasından vazgeçilmiş, söz konusu grubun kolektif olarak sahip oldukları hakların reddinin önü açılmıştır. Nitekim 1958'den itibaren Türkçeye ilişkin sınırlandırmalar, Sofya Üniversitesi Türkoloji bölümü dışında Türkçe öğretim programlarının kapatılması ve 1968-1978 arasında Türkiye'ye göçün cesaretlendirilmesiyle 1971 yılı dolaylarında¹⁸² zorunlu asimilasyona dayanan yeniden doğuş süreci resmî parti politikası haline gelmiştir¹⁸³. Pomaklar, Türkler, Tatarlar ve Romanlar gibi etnik gruplara yöneltilen bu politikanın amacının tamamen asimilasyon olduğu ifade edilmiş ve Türklerden daha önce Pomaklar “Bulgarlaştırma” olarak ifade edilen yöntemlerle hedef alınmıştır¹⁸⁴. Çünkü Bulgar ulusunun inşası devlet ülkesinde yaşayan ulusal, etnik, dinî toplulukların yahut bunların sahip oldukları ulusal, etnik, dinî farklılıkların ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşebilecek bir hareket tarzı olarak benimsenmiştir¹⁸⁵. Örneğin isim değiştirmenin soya dönüş süreci öncesinde de Bulgaristan'da yaşayan azınlıklar bakımından sıklıkla gündeme getirilmiş bir baskı aracı olduğu, 1962'de Pomak isimlerinin değiştirilmesi üzerine kitlesel protestoların gerçekleştirilmesi dolayısıyla bu kararın geri alındığı ifade edilmektedir¹⁸⁶. Ancak sonrasında 1971-1974 arasında Bulgarca konuşan Müslüman Pomakların isimleri zorla değiştirilmiş ve bu uygulama genişletilerek Türkleri de kapsar hale gelmiştir¹⁸⁷. Değindiği

¹⁷⁹ Bates, s. 206-207.

¹⁸⁰ James W. Warhola ve Orlina Boteva, “The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 31(3), 2003, s. 262.

¹⁸¹ Kutlay, s. 166.

¹⁸² Bu parti politikası hakkında herhangi bir resmî hukukî yahut siyasî işlem yapılmamış olması nedeniyle tarihi kesin olarak verilememektedir. Bates, s. 208.

¹⁸³ Bates, s. 207-208.

¹⁸⁴ Warhola ve Boteva, s. 262.

¹⁸⁵ Tomasz Kamusella, *Ethnic Cleansing During The Cold War The Forgotten 1989 Expulsion of Turks From Communist Bulgaria*, Routledge, 2019, 18-19, 48.

¹⁸⁶ Bates, s. 206-210.

¹⁸⁷ Lieberman, *Genocide*, s. 405-406.

üzere farklılıkların ortadan kaldırılması, bunun gerçekleşmediği hallerde göçe teşvik edilerek -bazen zorlanarak- farklıların gönderilmesi yoluyla ülke farklı unsurlardan arındırılması çalışılmıştır.

Mahon soya dönüş sürecinin resmî olarak başlamasından önce de Türk topluluğa yönelik baskıların yavaş yavaş arttığını örneklerle belirtir ki bunların önemli bir kısmı Türkçe öğrenimine ve Türklerin eğitimine ilişkindir¹⁸⁸. Fakat 1984-1985 kışında Jivkov'un açıklamasıyla başlatılan soya dönüş kampanyası azınlıklara karşı yürütülen dışlayıcı politikaların zirve noktasını oluşturmuştur¹⁸⁹. Kampanya sürecinde Türk toplumu içinde etkili birçok Türk alıkonmuş, daha öncesinde rejim karşıtlarının gönderildiği kamp olarak kötü bir biçimde ünlenen Belene'de hapsedilmiştir¹⁹⁰.

Türk ve Müslüman kişilerin isimlerini Slav isimlerle değiştirme ile hızlanan program Türk ve Müslüman kimliğinin reddedilmesi olarak geleneksel kıyafetlerin giyilmesinin, sünnetin, dinî bayramların kutlanmasının, kamusal alanda Türkçe konuşmanın yasaklanmasını ve Türkçe yayın yapan gazete, radyo gibi haberleşme araçlarının kapatılmasını içermiştir¹⁹¹. Mezar taşları ve camilerin de tahribiyle soya dönüş kampanyası hem Türk hem Müslüman kimliğinin reddini hedeflemiştir¹⁹². Kamusal alanda ya da telefonda Türkçe konuşma yasağının ihlali halinde para cezalarına hükmedileceği belirtilmiştir¹⁹³. İsim değiştirme süreci isimlerini değiştirmek için kendilerine uygun görülen isimlerin bulunduğu bir liste ve 24 saat süre verilen etnik Türklerin isim değişikliği yapmaması halinde tutuklanmaları suretiyle uygulanmıştır¹⁹⁴. Köyler tanklarla ve personel araçlarıyla çevrilerek dış dünya ile ilişkileri kesilmiş; öte yandan partililer, polis ve devlet memurları isim değişikliği başvurusu yapmaları için insanlar üzerinde baskı kurmuştur¹⁹⁵.

2.1989 Göçü

1989'un sonlarına gelindiğinde dünyadaki diğer gelişmelere paralel

¹⁸⁸ Mahon, s. 155-157.

¹⁸⁹ Kutlay, s. 166.

¹⁹⁰ Mahon, s. 158; Kamusella, s. 41, 42.

¹⁹¹ Kutlay, s. 166; Bates, s. 208-210; Ataöv, s. 136-138, 143-144, 150; Vassilev, s. 297-298.

¹⁹² Carmichael, s. 87.

¹⁹³ Mahon, s. 157.

¹⁹⁴ Carmichael, s. 75.

¹⁹⁵ Dimitrov, s. 15.

olarak Bulgaristan'da da komünist rejim çözülmeye başlamıştı. Çok etnikli toplumların yönetilmesi için getirilen totaliter çözümlerin sonunun komünist yönetimlerin ortadan kalkmasıyla geldiği, hatta bu sonla birlikte komünist yöneticilerin de ulusalcıya dönüştüğü ifade edilmiştir¹⁹⁶. Kendi içinde çelişkili olan bu durumu Bulgar Lider Jivkov ve onun çözülmeye giden süreçte etnik Türkleri Bulgar isimleri almaya zorlayan politikası örnekler görünmektedir¹⁹⁷. Amacın azınlık politikalarında yoğun değişikliklere sebep olan¹⁹⁸ tek etnikli bir ulus devletinin inşası olması¹⁹⁹, yaşananların etnik temizlik politikalarıyla benzeşmesine yol açar. Zira etnik temizlik daha önce değinildiği üzere farklı unsurlar barındırmayan bir insan unsurunun oluşturulmasını sağlamaya yöneliktir. Bulgaristan yönetimi ve ulusal makamları tarafından "soya dönüş" olarak adlandırılan süreçte gerçekleştirilen Türk ve Müslüman isimlerin zorla değiştirilmesi, mezar taşlarının tahribi, basın ve yayın araçlarında Türkçe kullanılmasının yasaklanması, Türkçe eğitimin engellenmesi, hedef alınan topluluğun önde gelenlerinin Belene kampında hapsedilmesi gibi fiiller²⁰⁰ de insan topluluğunun yeniden yapılandırılmaya çalışıldığını göstermektedir.

1989'a gelindiğinde 1984-1985 kışından beri yürütülen politikalara direniş ve temel hakların korunmasına yönelik kitlesel gösteriler, açlık grevleri, devlet otoritelerine dilekçelerin yazılması gibi barışçı protestolar yoğunlaşmıştır²⁰¹. 29 Mayıs 1989'da Jivkov ulusal televizyon ve radyoda verilen konuşmasında "sınırların Türkiye'ye gezmek ya da sürekli kalmak için gitmek isteyenlere açık olduğunu" belirten bir konuşma yapmış²⁰² ve Türk tarafını sınırları açmaya çağırmıştır²⁰³. Ancak bunun öncesinde dahi açıkça Türk kimliği bilinen vatandaşlar için devlet otoriteleri pasaport çıkartmaya başlamış ve pasaport sahiplerinden iki hafta içinde Türkiye'ye gitmeleri beklenmiştir. Hatta pasaport sahiplerinin bir an önce ülkeden ayrılması için güvenlik güçlerince habersiz ziyaretlerle, telefon aramalarıyla ve anonim

¹⁹⁶ Carmichael, s. 17.

¹⁹⁷ Carmichael, s. 17.

¹⁹⁸ Warhola ve Boteva, s. 262.

¹⁹⁹ Vassilev, s. 297.

²⁰⁰ Mahon, s. 156-159.

²⁰¹ Kamusella, s. 45; Kutlay, s. 167; Mahon, s. 159.

²⁰² Kamusella, s. 48; Kutlay, s. 167.

²⁰³ Vassilev, s. 298.

mektuplarla tacizde bulunulmuştur²⁰⁴. Dönemi itibarıyla düşünüldüğünde komünist bir rejimin vatandaşları için sınırsız yurtdışı seyahati imkânı veren bir pasaporta sahip olma sıra dışı bir durum iken Bulgaristan’da da ancak 1 Eylül 1989’da yürürlüğe giren bir kanunla vatandaşlara bu hak tanınmıştı²⁰⁵. Dolayısıyla Türk ve Müslüman bireylere söz konusu kanun yürürlüğe girmeden önce pasaportlarının verilmeye başlanması Türkiye’ye göçün altyapısını hazırlama amacını ortaya koymaktadır²⁰⁶.

Bulgar kimliklerinin farkında olmadıkları, gerçekte köken olarak Bulgar oldukları savunulan topluluk üyelerini tekrar Bulgarlaştırmayı amaçlayan asimilasyon planının niteliğini belirtmek için çeşitli kavramlar kullanılmıştır. Söz konusu olayların temel itibarıyla Türkçenin kullanımı yönünden yasak ve sınırlamalar içerdiği için dilsel ve kültürel asimilasyon²⁰⁷, ulusal makamlar aracılığıyla yürütüldüğü ve şiddet içerdiği için anti-Türk idarî pogrom²⁰⁸, zora dayalı asimilasyon kampanyası²⁰⁹, etnik temizlik²¹⁰ ve soykırım²¹¹ olarak adlandırıldığına rastlanmaktadır²¹². Hem hükümet tarafından yapılan adlandırma olması hem de kavramın uluslararası hukuktaki konumunun değerlendirilmesi ve yer değiştirme ile sonlanması eldeki çalışmada etnik temizlik çerçevesinde bir incelemenin tercih sebebidir.

B. Uluslararası Hukuk Sorumluluğu Bakımından Bir Değerlendirme

2012 yılında Bulgaristan Parlamentosu soya dönüş süreci de dahil

²⁰⁴ Kamusella, s. 49.

²⁰⁵ Kamusella, s. 47, 75.

²⁰⁶ Kutlay, s. 167. Buradakine benzer bir kolaylaştırma örneği olarak Hırvatların “sivil Sırpların yaşadıkları bölgeyi boşaltmaları için bıraktığı kaçış koridorları” verilebilir ve Divan bunların varlığından işlenen fiillerle gerçekleştirilmek istenenin soykırım olmadığı sonucuna ulaşmıştır. İlyas Doğan, “1948 Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Geriye Yürütülebilir Mi (Ermeni Olayları Açısından Bir Değerlendirme)”, İlyas Doğan (Ed.), *Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları*, Astana, 2016, s. 313.

²⁰⁷ Vassilev, s. 203.

²⁰⁸ Warhola ve Boteva, s. 263.

²⁰⁹ Bates, s. 203.

²¹⁰ Özkan Ahmadian Dishkedouki (Dinç), “1980’lerde Bulgaristan”, s. 46.

²¹¹ Evgenia Kalinova, “Remembering the” Revival Process” in Post-1989 Bulgaria”, Maria Todorova, Augusta Dimou ve Stefan Troebst (Ed), *Remembering Communism, Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, Central European University Press, 2014, s. 573.

²¹² Farklı adlandırmalar için bkz Özkan Ahmadian Dishkedouki (Dinç), “1980’lerde Bulgaristan”.

Bulgaristan Müslümanlarını zorla asimile etmeye yönelik fiiller işleyen faillerin yargılanamamış olmasının üzüntüsüne değinerek bu suçların zaman aşımına uğramayacağını ve 1989'daki zorunlu göçün bir tür etnik temizlik olduğunu kabul etmiştir²¹³. Bu tanımada iki önemli husus mevcuttur: Bunların ilki etnik temizlik kabulünün yalnızca soya dönüş sürecindeki fiillerle sınırlı tutulmaması; ikincisi ise işlenen suçların zamanaşımına uğramayacaklarının kabul edilmesidir. Kampanyanın yürütülmesinden sorumlu kişiler Parlamento'nun beyanına rağmen yargılanamamış²¹⁴ ve 2015'te Bulgaristan Ceza Kanununda yapılan bir değişiklikte eklenen komünist rejim döneminde işlenen insanlığa karşı suçların zamanaşımına uğramayacağı hükmü Bulgaristan Anayasa Mahkemesi tarafından 2016 yılında anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmiştir²¹⁵.

Ulusal yargı yerlerinin bu konudaki faaliyetlerine kısaca değinilecek olursa öncelikle kimsenin doğrudan 1989 olayları ve bu kapsamda yer alan fiiller dolayısıyla suçlu bulunmadığı ve hatta yargılanmadığı belirtilmelidir²¹⁶. Zira 2012 tarihli Parlamento kararı tek başına metnin içerdiği hedefleri yerine getirmeye yetmemekte, bunun için somut adımların atılması gerekmektedir. Nitekim 10 Kasım 1989'dan önce işlenen fiillerin soruşturulması için Parlamentoda bir komisyon da görevlendirilmiş, komisyon 14 Mayıs 1990 tarihinde Jivkov'un yönetici sınıfının 1984-85'te yürütülen asimilasyon politikasından ve 1989'daki etnik temizlikten suçlandığını duyurmuştur²¹⁷. Ancak Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Ceza Kanununda yer alan ve 9 Eylül 1944 ile 10 Kasım 1989 tarihleri arasında Bulgaristan Komünist Partisi yahut da yöneticiler ve partililerce işlenen ağır suçların zaman aşımı dışında tutulması yönündeki düzenlemeyi 2016 yılında anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir²¹⁸. Bunun yanında 27 Ağustos 1990'da Bulgaristan Komünist Parti Binasında çıkan ve uzun bir süre boyunca söndürülmeyen yangın etnik temizlik ve asimilasyon kampanyası boyunca –aslında çoğunlukla

²¹³ Bulgaristan Parlamentosu, '41. Ulusal Meclis Açıklaması', 11 Ocak 2012, <<https://www.parliament.bg/bg/declaration/ID/13813>> Erişim Tarihi 3 Kasım 2023.

²¹⁴ Kalinova, s. 584.

²¹⁵ Kamusella, s. 161.

²¹⁶ Kamusella, s. 161, 94, 140, 169.

²¹⁷ Kamusella, s. 89.

²¹⁸ Bulgaristan Cumhuriyeti Ceza Kanunu, md. 79, <www.mlsp.government.bg/uploads/1/blgarsko-zakonodatelstvo/en/criminal-code.pdf> Erişim Tarihi 13 Kasım 2023; Kamusella, s. 161.

telefonla verilen emirlerle, arkada resmî belge bırakmaksızın- yürütülen işlemlerden geriye kalan belgeleri de ortadan kaldırmıştır²¹⁹. Dolayısıyla bu tür bir iddianın hem ileri sürülebilmesinin hem de ispat edilebilmesinin önünde engeller bulunmaktadır.

Konumuz kapsamındaki dönemde ihlallerin uluslararası hukuk bakımından ne gibi sonuçlar doğurmuş olduğunun tartışılması için hukukî ve cezaî sorumluluk bakımından ayrı ayrı değerlendirme yapmakta fayda vardır. Hukukî bakımından devletin sorumluluğunun esasları 2001 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından taslak haline getirilen Devletin Uluslararası Haksız Fiilinden Kaynaklanan Sorumluluğuna ilişkin maddelerde yer almaktadır²²⁰. Komisyon taslağının ilk iki maddesine göre icraî yahut ihmalî surette işlenen bir davranış, devlete isnat edilebiliyor ve devletin davranışın gerçekleştiği anda mevcut olan bir uluslararası yükümlülüğünü ihlal ediyor ise uluslararası haksız fiil teşkil eder. Bir uluslararası haksız fiilin devlete isnat edilebilmesi için bunun devlet organlarınca, devlet organlarına tâbi birimlerce yahut da devlet organlarının veya bu organlara bağlı birimlerin denetiminde faaliyet gösterenlerce işlenmesi gerekir²²¹. Sorumluluğun diğer bir şartı uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüğün varlığıdır. Yükümlülüğün uluslararası hukukun hangi kaynağından doğduğunun veya niteliğinin önemli olmadığı belirtilir²²². Ancak ilgili yükümlülüğün ihlalinin devletin sorumluluğunu doğurabilmesi için, fiilin gerçekleştiği esnada devlet o yükümlülükle bağlanmış olmalıdır²²³.

Bulgaristan'daki Müslüman Türklerin hakları soya dönüş süreci çerçevesinde geniş bir biçimde ihlal edilmiştir. Bunların içinde hem bireysel hem kolektif nitelikli haklar bulunmaktadır. Bulgaristan Türklerinin azınlık statüsü hakkında farklı yaklaşımlar varsa da²²⁴, BM azınlık statüsünün

²¹⁹ Kamusella, s. 89, 94.

²²⁰ Uluslararası Hukuk Komisyonu, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part Two, ss. 30-143. Bundan sonra "Sorumluluk Maddeleri" olarak anılacaktır. Türkçe çeviri için bkz Hakkı Hakan Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2023.

²²¹ Erkiner, s. 114.

²²² Elif Uzun, *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*, 3. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2021, s. 60.

²²³ Uzun, s. 61.

²²⁴ Kader Özlem, "1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi", Kamuran Reçber, Barış Özdal ve Zeynep Özgenc

yalnızca devletin kararına bağlı olmadığını, bunun ortak etniklik, din, dil gibi objektif ve bireylerin kendilerini azınlığın üyesi olarak tanımlamaları gibi subjektif ölçütlerin sağlanmasına dayandığını kabul etmektedir.²²⁵ Biz çalışmada azınlık statüsüne ilişkin bir değerlendirme yapmayacak olsak da Bulgaristan'ın kurulmasından bu yana imzaladığı andlaşmalarda Türk ve Müslüman nüfusu da içine alan azınlıkların haklarının korunmasına yönelik hükümlerin yer aldığını belirtmek gerekir. Bunlar 1878 Berlin Barış Andlaşmasının 4 ve 5. maddeleri²²⁶, 1909 Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki İstanbul Protokolü ve Sözleşmesi²²⁷ ile 1919 Neuilly Andlaşmasında yer alan azınlık haklarına ilişkin düzenlemeler²²⁸, 1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Andlaşması, Ekli Protokolü ve yine buna ekli Oturma Sözleşmesi²²⁹ ile 1947 Bulgaristan Barış Andlaşmasıdır²³⁰. Azınlık haklarından ziyade azınlıkların karşılıklı tanınmasına ilişkin 1968 tarihli Türkiye-Bulgaristan Göç Andlaşması da bir başka örnek olarak gösterilir²³¹. Aslında Bulgaristan'ın taraf olduğu bu andlaşmalar azınlık statüsünü ve söz konusu grup üyelerinin hakları bakımından yükümlülüklerin üstlenilmesini içermektedir. Bu andlaşmaların yanı sıra BM'nin kurulmasından itibaren hazırlanıp imzaya açılan birçok uluslararası insan hakları andlaşması da mevcuttur ve Bulgaristan soya dönüş sürecinde Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara

(Ed), *Prof. Dr. Mehmet Genç'e Armağan*, Dora, 2016, s. 538; Bates, s. 218-219; Ataöv, s. 148; Vildane Özkan Ahmadian Dishkedouki (Dinç), "Bulgaristan'da İnsanlığa Karşı İşlenen Büyük Suçun Sadece 'Asimilasyon' Adı Altında Kınanması ve Devam Eden Mağduriyet" Ayça Günkut Vurucu, Gürsoy Akça ve İkbâl Vurucu (Ed), *Doğudan Batıya: Devletler, Toplumlar, Farklılıklar*, Aygan, 2016, s. 420-421.

²²⁵ BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, "Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation", 2010, BM Belge HR/PUB/10/3, s. 2-3.

²²⁶ İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya ve Türkiye Arasında Doğudaki İlişkilerin Kararlaştırılması Andlaşması, 13 Temmuz 1878, <https://archive.org/stream/jstor-2212670/2212670_djvu.txt> Erişim Tarihi 3 Kasım 2023.

²²⁷ Özlem, s. 538; Ataöv, s. 148-149.

²²⁸ İbrahim Kamil, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, 2017, s. 103.

²²⁹ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt(1920-1945)*, 3. Bası, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 263-271.

²³⁰ Bulgaristan'la Barış Andlaşması, 10 Şubat 1947, <https://avalon.law.yale.edu/20th_century/usmu012.asp> Erişim Tarihi 14 Kasım 2023.

²³¹ Ataöv, s. 149.

İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye taraf olması nedeniyle bunlarla baęlıdır²³².

Bulgaristan yönetimi bu sözleşmelerde yer alan kişi özgürlüğü, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü gibi temel nitelikli hak ve özgürlükleri sistematik ve ayrımcılığa dayalı bir biçimde ihlal ederek söz konusu soya dönüş sürecini yürütmüştür. Bireysel hakların yanı sıra Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesinin 27. maddesinde yer alan "etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların buldukları devletlerdeki azınlık mensuplarının kendi kültürlerini yaşıma, dinlerine inanma ve buna ibadet etme ve dillerini kullanma" hakları da ihlal edilmiştir. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 1. maddesinde ırk ayrımcılığının "ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama" olarak geniş biçimde anlaşılmaması dolayısıyla tümden ihlal edildiğini söylemek de mümkündür.

Bulgaristan'ın o dönemde taraf olduğu sözleşmelerden kaynaklanan uluslararası yükümlülükleri vardır. Sorumluluk Maddelerinin uluslararası sorumluluğu hem kodifiye eden hem de tedrici gelişimini sağlayan yanı düşünüldüğünde uluslararası hukukta sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerin bu sözleşmelere özgü bir denetim mekanizması ayrıca kurulmamış olsa da o dönemki ihlaller yönünden devletlerin sorumluluklarına gidilmesi imkânı bulunmaktaydı. Denetim mekanizmaları bakımından bir değerlendirme yapılacak olursa da Her Türlü Irk Ayrımcılığının nlenmesi Komitesi'nin yetkisi 1993'te yapılan bir açıklama ile kabul edilmiştir ancak söz konusu protokol henüz yürürlüğe girmemiřtir²³³. Bunun yanı sıra Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin denetim mekanizmalarının yetkilendirilmesine dair ek protokollerine de 1990 sonrasında taraf olunmuřtur²³⁴. Sözleşmelerle tesis edilen denetim mekanizmaları dışında Bulgaristan'ın uluslararası sorumluluğuna uluslararası teamül hukuku kapsamında gidilebilirse de bu durum bireysel yahut kolektif

²³² BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, <<https://www.ohchr.org/en/countries/bulgaria>> Erişim Tarihi 14 Kasım 2023; Ataöv, s. 149.

²³³ BM, Genel Kurulu Res 47/111, (Her Türlü Irk Ayrımcılığının nlenmesi Sözleşmesi – 8. maddenin değiştirilmesi), 5 Nisan 1993, BM Belge A/RES/47/111, s. 2.

²³⁴ Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyarî Protokol, 19 Aralık 1966, 999 BM Sözleşmeler Serisi 171; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyarî Protokol, 10 Aralık 2002, 2922 BM Sözleşmeler Serisi 29.

olarak -uluslararası hukukun organları olarak²³⁵- devletler tarafından işletilebilecektir. Hem o dönem itibarıyla kapalı bir rejiminin bulunması hem de söz konusu yükümlülüklerin diğer devletlerle karşılıklı nitelikte olmayan yükümlülükler olması dolayısıyla²³⁶ bu ihtimalin gerçekleşmekten uzak olduğu anlaşılmaktadır.

Bulgaristan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne 1992 yılında taraf olmuş ve Sözleşmeye ek 11 Nolu Protokolü 1998 yılında yürürlüğe koymuştur²³⁷. Sözleşmenin zaman bakımından yargı yetkisi sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle başlar²³⁸. Ancak AİHM'nin yaşam hakkı ihlallerinde zaman bakımından yargı yetkisinin genişletilmesini tartışan iki kararı burada örnek olarak anmak gerekir. *Šilih v. Slovenya* kararında Mahkeme, ölümün yürürlüğe girme tarihinden önce gerçekleşmesine rağmen etkin soruşturma yürütülmesine dair prosedürel işlemlerin ve soruşturma ihmallerinin yürürlük tarihinden sonra gerçekleşmesi söz konusu olursa zaman bakımından yetkisi bulunabileceğini belirtmiştir²³⁹. Bunun yanında ölüm ile yürürlük tarihi arasında gerçek bir bağ bulunmalı, yani 2. maddede öngörülen prosedürel yükümlülüklerin önemli bir kısmı sözleşmenin yürürlük tarihinden sonra yerine getirilmiş olmalıdır²⁴⁰. Mahkeme 2. madde kapsamında etkin bir soruşturma yürütülmesine dair prosedürel yükümlülüğü ayrı ve otonom bir görev olarak ele almaktadır²⁴¹. Diğeri ise 1940 yılında Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilen Katyn Katliamına dair *Janowiec ve Diğerleri v. Rusya* kararıdır. Bu kararda Mahkeme yürürlük tarihi ile ölüm arasındaki gerçek bağı tespit edememiş ve kendisini zaman bakımından yetkili

²³⁵ Gökhan Güneysu, "Uluslararası Hukuka Sosyolojik Bakış: Georges Scelle ve Uluslararası Hukuk Kuramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan), 2014, s. 4127.

²³⁶ İnsan hakları andlaşmalarından kaynaklanan yükümlülüklerin uluslararası hukukta sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmesi hakkında bkz Helen Keller ve Reto Walther, "Evasion of the international law of state responsibility? The ECtHR's jurisprudence on positive and preventive obligations under Article 3", *The International Journal of Human Rights*, 24(7), 2019, s. 958.

²³⁷ Avrupa Konseyi Sözleşmeleri Listesi <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>> Erişim Tarihi 2 Ekim 2023.

²³⁸ *Janowiec ve Diğerleri v Rusya* Başvuru no 55508/07, 29520/09, AİHM, 21 Ekim 2013, p. 128, 130.

²³⁹ *Šilih v Slovenya* Başvuru no 71463/01, AİHM, 9 Nisan 2009, p. 162.

²⁴⁰ *Šilih v Slovenya* Başvuru no 71463/01, AİHM, 9 Nisan 2009, p. 163.

²⁴¹ *Šilih v Slovenya* Başvuru no 71463/01, AİHM, 9 Nisan 2009, p. 159.

görmemiştir²⁴². Ancak bu karara birleşik karşı oy sunan yargıçlar bireysel olarak mağdurların haklarının yanında ağır insan hakları ve ciddi insancıl hukuk ihlallerinin soruşturulması ve kovuşturulması yükümlülüğünün bir ulusun kendi geçmişinden dersler çıkarması ve cezasızlıkla mücadele edilmesi yoluyla esasen kamu yararına hizmet ettiğini savunmuşlardır²⁴³. Söz konusu dönemdeki yaşam hakkı ihlallerinin, prosedürel işlemler veya soruşturmaya ilişkin ihmallerin AİHM'nin yargı yetkisinin doğmasından sonra gerçekleşmiş olması halinde kendi içtihadı doğrultusunda Mahkemenin zaman yönünden yargı yetkisi içinde kalması mümkündür.

Uluslararası insancıl hukuku ihlal eden fiillerle etnik temizliğin gerçekleştirilebileceğine değinilmişti. Bu yönden bakıldığında 1989 göçüne neden olan olaylar uluslararası bir silahlı çatışma teşkil etmemektedir. Bulgaristan 1977 tarihli uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda uygulanacak kuralları belirleyen 1 nolu Cenevre Protokolünü 1989'un sonlarına doğru onaylamış ve bu kapsamda kurulan Uluslararası Araştırma (*fact-finding*) Komisyonunun yetkisini 1994 itibarıyla kabul etmiştir²⁴⁴. Dolayısıyla söz konusu fiiller anılan Protokol kapsamında olsa bile uluslararası insancıl hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerin ihlali olarak değerlendirilemeyecektir.

İnsanlığa karşı suçlar, diğer uluslararası suçlarla birlikte, Roma Statüsüyle Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulmasına kadar uluslararası alanda *ad hoc* nitelikli ve olayların gerçekleşmesinden sonra kurulan yargı mercilerince yargılamaya konu edilmiştir. Dolayısıyla bu tür bir yargı yerinin yetkilendirilmemiş olması söz konusu fiillerden uluslararası cezaî sorumluluğun işletilmesinin önüne geçmektedir. Çalışmamıza konu olaylara özgü bir yargı yeri kurulmamış hatta o dönem itibarıyla BM GüvK henüz kendisinin uluslararası ceza mahkemesi kurma yetkisinin bulunduğunu onaylamamıştır. BM GüvK tarafından bu pratiğin gerçekleştirilmesi yaklaşık 3 yıl sonrayı bulacak ve Eski Yugoslavya'da yaşanan olayların araştırılmasından sonra GüvK bunların yargılanmasına ilişkin bir uluslararası ceza mahkemesi

²⁴² *Janowiec ve Diğerleri v Rusya* Başvuru no 55508/07, 29520/09, AİHM, 21 Ekim 2013, p. 160-161.

²⁴³ William Schabas, *The European Convention on Human Rights A Commentary*, Oxford University Press, 2015, s. 139.

²⁴⁴ Uluslararası Kızılhaç Komitesi Veri Tabanı, Konvansiyonlar, Taraf Devletler ve Şerhler <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=470#divArticle90> Erişim Tarihi 5 Ekim 2023.

kuracaktır.

Bu noktada Kamusella'nın etnik temizliğin suç haline geldiği/getirildiği sürece ilişkin değerlendirmelerine başvurmakta fayda görüyoruz. Yazara göre zorunlu göç hareketlerinin nüfus transferlerini içeren hukuka uygun kapsamı Eski Yugoslavya'nın parçalanması sırasında yaşananlarla bir suç haline gelmiştir²⁴⁵. Dolayısıyla 1989'da yaşananlar etnik temizliğin insanlığa karşı suç oluşturmaya başlamadan önceki, henüz uluslararası alanda tanımlanmamış olduğu dönemine aittir²⁴⁶. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki 1989 olayları tek başına bir nüfusun transferi değil en başından kimliği reddedilen ve değiştirilmek istenen bir topluluğun Bulgarlaştırılması, bunun başarısız olduğu noktada da ülkeden göçe zorlanmasını içerir. Bunun öncesinde uzun yıllar süren yaygın ve sistematik insan hakları ihlalleriyle ülkenin terk edilmesi garanti altına alınmış olmaktadır. Eski Yugoslavya'nın parçalanması öncesinde de etnik temizlik kapsamındaki fiiller uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmekteydi. Bu nedenle 1989 ve 1984-85 dönemindeki fiillerin uluslararası hukuka aykırı olmaları için uluslararası suç olarak düzenlenmiş olmaları şart değildir. Suç teşkil etmeksizin de uluslararası hukuku ihlal etmeleri mümkündür. Zira etnik temizliğin söz konusu olması için etniklik kökeninde ayrılan bir grubun ülke topraklarının tamamından veya bir kısmından yıldırma veya korkutma yöntemleriyle çıkarılmaları hedeflenmelidir. Bu halde bu çıkarma sistematik hak ihlalleriyle de sağlanabilecektir.

SONUÇ

Tarihsel bir değerlendirme etnik temizliğin oldukça eski örneklerine rastlanabildiğini göstermektedir. Kavram olarak ise 1990'lı yıllarda Eski Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşananlarla uluslararası hukukta yer edinmeye başlamıştır. Bu kapsamda etniklik temelinde ayırt edilebilen bir grubun bir ülke üzerinden yıldırma veya korkutmaya dayalı yollarla çıkarılmasını hedefleyen eylemler etnik temizlik sonucunu doğurabilmektedir.

Uluslararası mahkemelerin statüleri ve içtihatları, BM organlarının kararları ile doktrinin değerlendirmeleri etnik temizlik sonucunu ortaya çıkaran hukuka aykırılıkların iki grupta toplanabileceğini işaret etmektedir. İlk kategori dar anlamda etnik temizlik kategorisi olarak uluslararası suçların maddi unsurları arasında sayılan zorla yerinden etme, nüfus transferi fiilleridir.

²⁴⁵ Kamusella, s. 13.

²⁴⁶ Kamusella, s. 141.

Bunlar, yetkisine girdikleri mahkemenin statüsüne göre diğerk şart ve gerekleri sağladıklarında uluslararası ceza hukuku kapsamında cezalandırılabilen suç fiillerini oluşturmaktadır. Geniş anlamda etnik temizlik ise içeriğinde uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukukunun ihlallerini barındırır. Belli bir ülkeden etniklik temelinde ayrılabilen bir insan grubunun çıkarılması amacına yönelen ihlaller, yıldırma veya korkutma ile ilgili insan topluluğunun ülkeden çıkarılması sonucuna vardığında etnik temizlik gerçekleşmiş olmaktadır.

1989 göçüne varan süreç yönünden yapılan değerlendirmede, hedef alınan nüfusun ülke nüfusunun geri kalanından etniklik temelinde farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkçenin eğitim ve isimlerde kullanılmasının engellenmesi, Mslman ibadet yerleri ve mezarlıklara saldırılması, grubun nde gelenlerinin zorla tutulması gibi fiiller insan haklarının bir hedef doğrultusunda ihlal edildiğini Türkiye'ye gn teşviki için pasaport düzenlenmesi ve sınırların açılmasının sağlanmasıyla ortaya koymuştur. Dolayısıyla Bulgaristan'da "soya dönüş süreci" kapsamında gerçekleştirilen devlet uygulamalarında insan haklarının ayrımcılığa dayalı ve sistematik biçimde ihlalinin söz konusu olduğu, bu durumun sonrasında yaşanan zorunlu gle birlikte geniş anlamıyla etnik temizliğin bir rneği olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abtahi H ve Webb P, *The Genocide Convention The Travaux Préparatoires*, Martinus Nijhoff Publishers 2008.
- Aksar Y, "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uygulamalarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 1(3), 2005, s. 1-14.
- Ambos K, *Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary*, 4. Bası, Beck, Hart, and Nomos, 2022.
- Ambos K, *Treatise on International Criminal Law, C. II The Crimes and Sentencing*, Oxford University Press 2014.
- Ataöv T, "The Turks of Bulgaria", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44(1), 1989, s. 135-152.
- Aybay R, "Bosna Hersek İnsan Hakları Mahkemesi'nin Srebrenitsa Toplukıyımı Kararı", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 2007, s. 67-79.
- Bates D G, "What's in a Name? Minorities, Identity, and Politics in Bulgaria", *Identities*, 1(2-3), 1994, s. 201-225.
- Bell-Fialkoff A, "A Brief History of Ethnic Cleansing", *Foreign Affairs*, 72(3), 1993, s. 110-121.
- BM Genel Kurulu, "Res 47/121", 7 Nisan 1993, BM Belge A/RES/47/121
- BM Genel Sekreterliği, "Guidance Note on United Nations Approach to Transitional Justice", 2010
- BM GenK ve GüvK, "Human Rights Questions: Human Rights Situations and Reports of the Special Rapporteurs and Representatives Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia Note by the Secretary-General", 17 Kasım 1992, BM Belge A/47/666 S/24809
- BM Güvenlik Konseyi, "Res 819", 16 Nisan 1993, BM Belge S/RES/819
- BM İnsan Hakları Komitesi, "Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki", 28 Ağustos 1992, BM Belge E/CN.4/1992/S-1/9
- BM İnsan Hakları Komitesi, "Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki", 10 Şubat 1993, BM Belge E/CN.4/1993/50
- BM İnsan Hakları Komitesi, "Report of the Special Rapporteur Tadeusz Mazowiecki", 6 Eylül 1993, BM Belge E/CN.4/1994/8
- BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, "Minority Rights: International

- Standards and Guidance for Implementation”, 2010, BM Belge HR/PUB/10/3
- BM, “Final Report of the Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992)”, 27 Mayıs 1994, BM Belge S/1994/674
- BM, “Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General pursuant to Security Council Resolution 1564 (18 September 2004)”, 25 Ocak 2005
- BM, Genel Kurulu Res 47/111, (Her Trl Irk Ayrımcılığının nlenmesi Szleşmesi – 8. maddenin değiştirilmesi), 5 Nisan 1993, BM Belge A/RES/47/111
- Carmichael C, *Ethnic Cleansing in the Balkans Nationalism and the Destruction of Tradition*, Routledge 2002.
- Cassese A, *International Criminal Law*, Oxford University Press 2003.
- Chetail V, “Is There any Blood on my Hands? Deportation as a Crime of International Law”, *Leiden Journal of International Law*, 29(3), 2016, s. 917-943.
- Değirmenci O, “Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 70, 2007, s. 50-111.
- Dimitrov V, “In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria’s Turkish Minority, 1984-1985”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2, 2002, s. 2-22.
- Doğan İ, “1948 Soykırımın nlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Geriye Yürütülebilir Mi (Ermeni Olayları Açışından Bir Değerlendirme)”, İlyas Doğan (Ed.), *Uluslararası Hukuk Boyutuyla 1915 Olayları*, Astana, 2016, s. 297-327.
- Elekdağ S, “13 Yıldır Beklenen Karar: Soykırım Sözleşmesi’ne Dayanılarak Uluslararası Adalet Divanı’nın önüne Getirilen İlk Dava”, *Uluslararası Suçu ve Tarih*, 1, 2006, s. 211-253.
- Erdem M R, Tezcan D ve nok R M, *Uluslararası Ceza Hukuku*, 6. Bası, Seçkin Yayıncılık 2021.
- Erkiner H H, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, On İki Levha 2010.

- Güneysu G, "Uluslararası Hukuka Sosyolojik Bakış: Georges Scelle ve Uluslararası Hukuk Kuramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan), 2014, s. 4117-4137.
- Hughes J, "Genocide", Cordell K ve Wolff S (Ed), *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, 2. Bası, Routledge 2011, s. 122-139.
- Jenne E K, "The Causes and Consequences of Ethnic Cleansing", Cordell K ve Wolff S (Ed), *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*, 2. Bası, Routledge 2011, s. 112-121.
- Kalinova E, "Remembering the 'Revival Process' in Post-1989 Bulgaria" Todorova M, Dimou A ve Troebst S (Ed), *Remembering Communism, Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, Central European University Press 2014, s. 568-593.
- Kamil İ, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, 2017, s. 91-118.
- Kamusella T, *Ethnic Cleansing During The Cold War The Forgotten 1989 Expulsion of Turks From Communist Bulgaria*, Routledge 2019.
- Kreß C, "The Crime of Genocide under International Law", *International Criminal Law Review*, 6(4), 2006, s. 461-502.
- Kutlay M, "The Turks of Bulgaria: An Outlier Case of Forced Migration and Voluntary Return", *International Migration*, 55(2), 2017, s. 162-179.
- Lieberman B, "'Ethnic Cleansing' versus Genocide?", Bloxham D ve Moses A D (Ed), *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, Oxford University Press 2010, s. 42-60.
- Lieberman B, *Korkunç Kader, Modern Avrupa'nın Oluşumunda Etnik Temizlik*, Tanla Kurt D (çev), Heretik Basım Yayın 2016.
- Mahon M, "The Turkish Minority under Communist Bulgaria-Politics of Ethnicity and Power", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1(2), 1999, s. 149-162.
- Martin T, "The Origins of Soviet Ethnic Cleansing", *Journal of Modern History*, 70(4), 1998, s. 813-861.
- Mettraux G, *International Crimes Law and Practice Volume I Genocide*, Oxford University Press 2019.

- Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu, “Koruma Sorumluluğu”, International Development Research Center 2001.
- Naimark N, “Ethnic Cleansing”, *SciencesPo*, 4 Kasım 2007, <<https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/ethnic-cleansing-0.html>>, Erişim Tarihi 17 Kasım 2023.
- Özkan Ahmadian Dishkedouki (Dinç) V, “1980’lerde Bulgaristan Devleti’nin Nüfus Politikaları Kapsamında Sınırdışı Etmeler “Göç” mü?”, Boykoy S (Ed), *25. Yılında Bulgaristan’dan 1989 Göçü*, Nilüfer Belediyesi Yayınları 2015, s. 40-47.
- Özkan Ahmadian Dishkedouki (Dinç) V, “Bulgaristan’da İnsanlığa Karşı İşlenen Büyük Suçun Sadece ‘Asimilasyon’ Adı Altında Kınanması ve Devam Eden Mağduriyet”, Günkut Vurucu A, Akça G ve Vurucu İ (Ed), *Doğudan Batıya: Devletler, Toplumlar, Farklılıklar*, Aygan 2016, s. 415-438.
- Özlem K, “1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması’nın Bulgaristan Türklerinin Azınlık Hakları Bağlamında Analizi” Reçber K, Özdal B ve Özgenç Z (Ed), *Prof. Dr. Mehmet Genç’e Armağan*, Dora 2016, s. 535-549.
- Özsu U, “Fabricating Fidelity: Nation-Building, International Law, and the Greek-Turkish Population Exchange”, *Leiden Journal of International Law*, 24, 2011.
- Pégorier C, “The Legal Qualification of Ethnic Cleansing”, Doktora Tezi, Exeter Üniversitesi 2010.
- Petrovic D, “Ethnic Cleansing-An Attempt at Methodology”, *EJIL*, 5(3), 1994, s. 342-359.
- Posner E A ve Vermeule A, “Reparations for Slavery and Other Historical Injustices”, *Columbia Law Review*, 103(3), 2003, s. 689-747.
- Quigley J, “State Responsibility for Ethnic Cleansing”, *U.C. Davis Law Review*, 32(2), 1999, s. 341-388.
- Reçber S, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, On İki Levha 2016.
- Schabas W A, *Genocide in International Law The Crime of Crimes*, 2. Bası, Cambridge University Press 2009.
- Schabas W, “Problems of International Codification – Were the Atrocities in Cambodia and Kosovo Genocide?”, *New England Law Review*, 35(2),

2001, s. 287-302.

Schabas W, *The European Convention on Human Rights A Commentary*, Oxford University Press 2015.

Semelin J, *Arındırma ve Yok Etme: Katliam ve Soykırımın Siyasi Kullanımları*, Melike Işık Durmaz (Çev.), İletişim Yayınları, 2011.

Sirkin M, "Expanding the Crime of Genocide to Include Ethnic Cleansing: A Return to Established Principles in Light of Contemporary Interpretations", *Seattle University Law Review*, 33(2), 2010, s. 489-526.

Soysal İ, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt(1920-1945)*, 3. Bası, Türk Tarih Kurumu 2000.

Steinfeld M, "When Ethnic Cleansing is not Genocide: A Critical Appraisal of the ICJ's Ruling in *Croatia v. Serbia* in relation to Deportation and Population Transfer", *Leiden Journal of International Law*, 28(4), 2015, s. 937-944.

Şahin B, "Adı Konulmamış bir Soykırım: Liberya İç Savaşı", Çakmak C, Çolak F G ve Güneysu G (Ed), *20. Yüzyılda Soykırım ve Etnik Temizlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2014, s. 131-157.

Töner Şen S, *Uluslararası Hukukta Soykırım, Etnik Temizlik ve Saldırı*, On İki Levha 2010.

Uraz O, *Classifying Genocide in International Law The Substantiality Requirement*, Routledge 2023.

Uzun E, *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*, 3. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2021.

Vajda M M, "Ethnic Cleansing as Genocide- Assessing the Croatian Genocide Case before the ICJ", *International Criminal Law Review*, 15(1), 2015, s. 147-169.

Vassilev R, "Restoring the Ethnolinguistic Rights of Bulgaria's Turkish Minority", *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*, 9(3-4), 2010, s. 295-309.

Warhola J W ve Boteva O, "The Turkish Minority in Contemporary Bulgaria", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 31(3), 2003, s. 255-279.